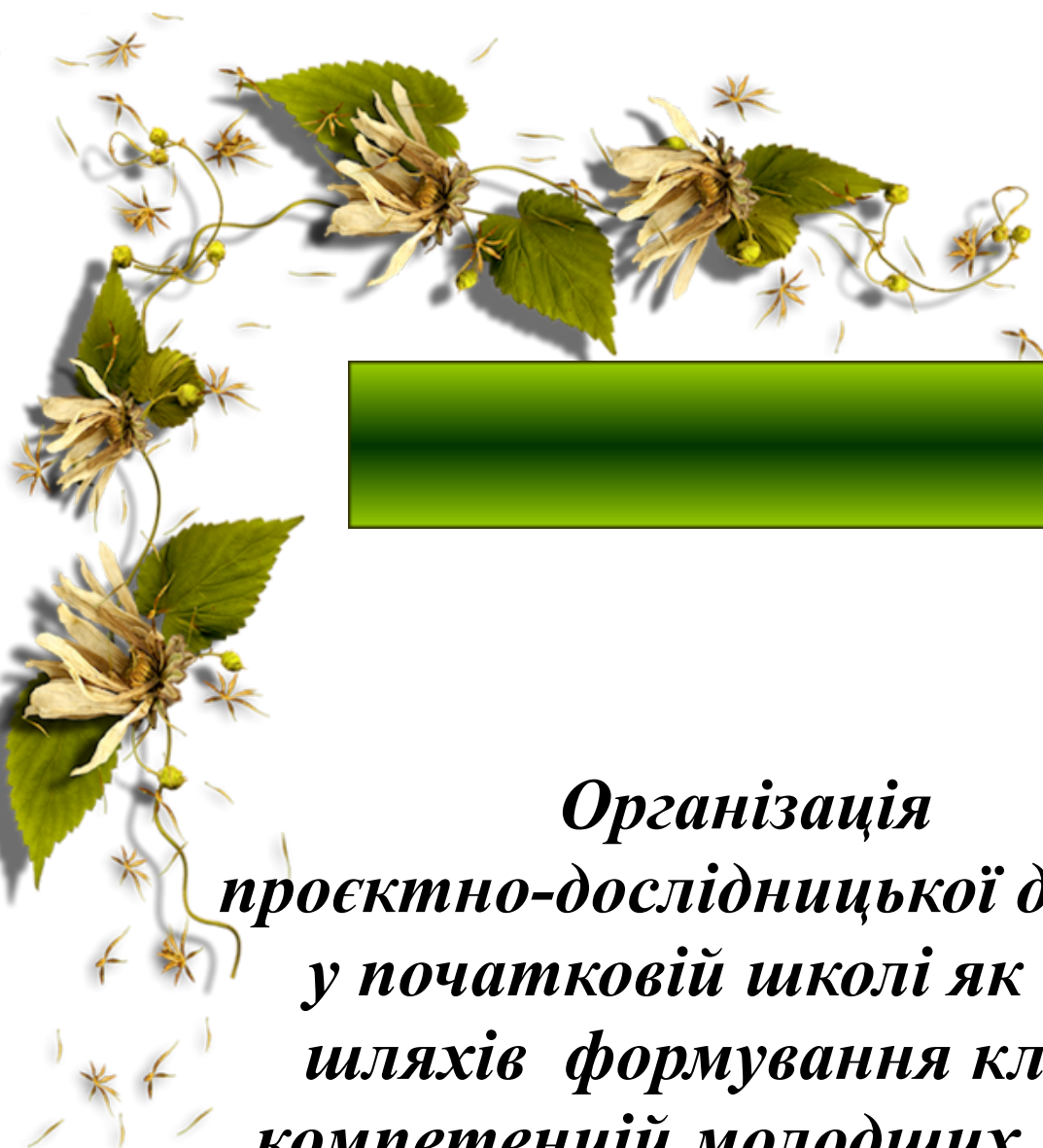

***Організація
проектно-дослідницької діяльності
у початковій школі як один із
шляхів формування ключових
компетенцій молодших школярів***

*Вчителя опорного закладу
Демидівського ліцею*

Рослюк Надії Михайлівни

2023

Я – п е д а г о г і ц и м
п и ш а ю с ь .

Ц е с п а л а х с е р ц я
і м о я ц е д о л я .

Л е т и т ь д у ш а у
с в і т д и т я ч и й –
Ц е в и б і р м і й, а н е
ч и **є ї с ь** в о л і .

Н е с у м а л е ч і я з
л ю б о в ' ю
Т е п л о і р а д і с ь ,
с в і т л о і н а д і ю ,

В е д у ш л я х о м
з н а н н я і п р а в д и
І ц е р о б л ю з
д у ш е ю, я к у м ію.

Життєве кредо:

Життєве кредо:
*Немає нічого,
щоб не додалося працею.
Д. Бруно*
*Немає нічого,
щоб не додалося працею.
Д. Бруно*

Р о с л ю к Н а д і я М и х а й л і в н а

Н а р о д и л а с ь 25.07.1980 р о к у

с м т. Д е м и д і в к а, Р і в н е н с ь к о ї
о б л.

З а к і н ч и л а Д е м и д і в с ь к у с е р е д н ю
ш к о л у в 1997 р о ц і

З а к і н ч и л а Р і в н е н с ь к и й д е р ж а в н и й
г у м а н і т а р н и й у н і в е р с и т е т і м. Д.З.
М а н у ї л ь с ь к о г о в 2002 р о ц і

М і с ц е р о б о т и – О З

Д е м и д і в с ь к и й л і ц е й

С т а ж р о б о т и в г а л у з і
о с в і т и – 20 р о к і в

К в а л і ф і к а ц і й н а к а т е г о р і я –
с п е ц і а л і с т в и щ о ї к а т е г о р і ї

З в а н н я –

в ч и т е л ь - м е т о д и с т

Із теми:

**«Організація
проектно-дослідницької діяльності
у початковій школі як один із
шляхів формування ключових
компетенцій молодших школярів»**

*Вчителя опорного закладу
Демидівського ліцею*

Рослюк Надії Михайлівни

2023

Швидкий розвиток науки, нові вимоги до фахівця будь-якої галузі виробництва формують те соціальне замовлення суспільства освіти, яке вимагає нових підходів до процесів навчання, виховання та розвитку особистості.

Щоб відповідати вимогам часу, учителю необхідно удосконалювати свою педагогічну майстерність, впроваджувати у власну практику досягнення передового педагогічного досвіду, на основі яких вибудовувати

індивідуальний творчий стиль, сформувати в собі нове, позитивне мислення, йти на діалог з учнем, який є рівноправним партнером процесу навчання.

Як же організувати освітній процес, щоб формувати конкурентноздібну, творчу особистість, яка спроможна до самовизначення, самореалізації та самовдосконалення з високим рівнем знань, на базі яких формується її свідомість і загальна культура?

Актуальність проблеми

У пошуках ефективної методики навчання варто звернутися до проектно-дослідницької діяльності, яка є постійною супутницею, основною найприроднішою і найпривабливішою діяльністю молодших школярів.

Ще К. Д. Ушинський писав: *„Зробити серйозне заняття для дитини цікавим – ось завдання початкового навчання”*. Проектно-дослідницька діяльність – це діяльність, спрямована на розвиток творчих і дослідницьких якостей учнів. Вона являє собою пошук рішення якоїсь проблеми, де відповідь заздалегідь не відома. В цьому і полягає головна відмінність даної діяльності від простого практикуму, в якому все відомо і необхідно лише пройти по накатаній. Проектно-дослідницька діяльність учнів передбачає наявність етапів, які характерні для типового наукового дослідження: постановка проблеми, вивчення теоретичного матеріалу, вибір методу або тактики, практика, процес збору отриманих результатів, аналіз та узагальнення даних, виведення конкретних результатів і власні висновки. Кожне дослідження, в якій би сфері воно не проводилося, складається з подібних перелічених вище етапів, які є необхідними для доцільної дослідницької діяльності.

Практична значущість

Організація проектно-дослідницької діяльності передбачає комплекс методів, які окремо відносять до кожного з двох видів діяльності. При цьому варто розуміти, що вони доповнюють один одного і мають ряд відмінностей. В результаті дослідницької діяльності ми отримуємо інтелектуальний продукт, який створюється шляхом встановлення істини методами традиційного дослідження. Проектна діяльність передбачає пошук істини шляхом вибору максимально ефективного способу пізнання. Цінність проектно-дослідницької діяльності в тому, що вона приносить комплексний результат і тренує відразу групу важливих умінь і навичок. Окремо проектна діяльність дуже важлива, але вона не вчить практиці і тому, як шукати інформацію, обробляти та подавати її. Дослідницька діяльність сама по собі не несе такої величезної важливості. Тому їй необхідний проєкт.

Дана діяльність може проводитися на різних рівнях дорослішання людини: у дитячому садку, в школі, у вищому навчальному закладі і навіть на роботі. Дитина з народження прагне до контакту і взаємодії з навколишнім світом, вона дуже допитлива і бажає знаходити, дізнаватися і вирішувати. Кожен учень – це першовідкривач, і найважливіше завдання вчителя полягає в тому, щоб підтримувати та розвивати в дитині властивості допитливості. Як говорить

китайське прислів'я, «Людина розуміє лише тоді, коли сама це пробує». Проектно-дослідницька діяльність з учнями початкових класів повністю побудована на тому, що вони вирішують, як вчинити у певній ситуації. Звичайно ж, нескінченна безліч варіантів позбавить дитину стабільності, і він заплутається, тому на перших порах учень може вибирати з декількох варіантів, але до них він повинен прийти самостійно.

Провідна ідея

У молодших класах діти відчують стрес, коли їм доводиться підкорятися суворому розпорядку, вирішувати незрозумілі завдання, щодня робити домашні завдання і постійно чогось вчитися. Цей період складний, але якщо правильно його провести, то можна домогтися значних результатів. Проектно-дослідницька діяльність молодших школярів сповнена самостійних завдань, в яких дитина повинна не тільки прийти до рішення, але й відшукати найбільш правильний і раціональний вихід із ситуації. Завдання людини, яка займається питаннями дослідницької діяльності, полягають у наступному:

- забезпечення сприятливого психологічного клімату в колективі;
- розвиток творчих якостей;
- розвиток самостійності й уміння приймати рішення, відмінні від думки більшості;
- розвиток навичок спілкування, дружби, ведення конфлікту;
- розвиток уяви і фантазії

Інноваційна значущість

Основи організації проектно-дослідницької діяльності вчителя та учнів початкових класів допоможе включити учнів у дослідницьку роботу, виробити у них навички дослідницької поведінки у рамках проведення уроків галузі «Я досліджую світ», «Математичної освітньої галузі», «Мовно-літературної освітньої галузі» за допомогою спеціально створених проблемних ситуацій, постановки запитань дослідницького характеру, проєктів. Кожен з нас у своїй роботі спробував використовувати активні методи здобуття учнями знань. При цьому спостерігалось більш глибоке розуміння суті нових понять, способів, алгоритмів. Адже кожна дитина за своєю природою-дослідник. Надання будь-яких знань у готовому вигляді протирічить її суті. Тому створення вчителем на уроках квазі-дослідницьких ситуацій та участь у них учнів є проявом гуманізації та дитиноцентризму у ставленні до дітей молодшого шкільного віку. Внутрішнє устремління до пізнання через дослідження народжує дослідницьку поведінку і створює умови для дослідницької діяльності.

У нормативних документах Нової української школи зазначається, що поряд із предметними (твердими) компетентностями у початковій школі повинні зародитися і інші базові універсальні (м'які) компетентності: креативно мислити й керувати часом, продуктивно комунікувати, брати участь у проєктах, володіти інструментами розробки мультимедійних презентацій, вміти висловлювати власні думки в усній та письмовій

формі, переконувати інших, знаходити підхід до людей і вирішувати конфліктні ситуації. Отже, ми можемо використати зміст навчальних предметів для формування в учнів даних компетенцій за допомогою впровадження у систему роботи методів проектної та дослідницької діяльності.

Науково теоретична база

То що ж таке дослідження? «**Дослідження, дбсліди** — (*широко розуміючи*) пошук нових знань або систематичне розслідування з метою встановлення фактів; (*вузько розуміючи*) науковий метод (процес) вивчення чого-небудь. Слово «дослідження» також використовують щоб позначати відому інформацію щодо тієї чи іншої теми.» (Вікіпедія).

Для проведення дослідження слід дотримуватися певної послідовності дій учнів, від цієї логіки дій залежить результат дослідницької роботи та її ефективність.

Розглянемо найбільш відомі алгоритми дослідницької діяльності:

1. «Алгоритм повного акту мислення» Джона Дьюї.

- відчуття труднощі;
- її виявлення та визначення (називання суті);
- висунення можливого способу її розв'язання (гіпотеза виходу із труднощі);
- формулювання висновків, які випливають із запропонованого виходу із труднощі (логічна перевірка гіпотези);
- наступні спостереження і експерименти, які дозволяють прийняти або відкинути гіпотезу, або прийти до висновку, що містить позитивне або негативне судження;

2. Сім етапів дослідницького пошуку за Е. Фентоном (даний алгоритм отримав логічне продовження у працях Е. Фентона, учня Д. Дьюї.):

- усвідомлення проблем на основі спостереження певних предметів, об'єктів науки, подій, процесів;
- формулювання гіпотез, пов'язаних із розв'язанням проблем, особливо формулювання запитань аналітичного характеру, , а також попередньої перевірки висунутих гіпотез;
- вирішення питання про те, які дані будуть необхідні для перевірки сформульованої гіпотези, а також відбору джерел, з точки зору їх придатності для перевірки даної гіпотези;
- аналіз, інтерпретація отриманих даних із точки зору із відповідності розв'язанню проблеми;
- поведінка у відповідності із гіпотезою, визнаною правильною у світлі дій, перерахованих у пунктах 1-6.

3. Послідовність проведення індуктивного та дедуктивного дослідження навчальних дій за Н. Шумаковою:

Процес навчального дослідження	
Дедуктивне дослідження (Дедукція — процес виведення висновку, що гарантовано слідує, якщо вихідні припущення <u>істинні</u> то <u>висновок</u> на їх підставі є <u>чинним</u> (див. <u>правильність</u>). Висновок повинен базуватись винятково на основі попередньо наведених доказів та не повинен містити нової інформації про предмет, що досліджується. (Вікіпедія)	● мотивація ● дослідження ● обмін інформацією ● організація інформації
Індуктивне дослідження (Індукція (<u>англ.</u> induction) — метод <u>пізнання</u>, що ґрунтується на формально-логічному умовиводі, який дає можливість одержати загальний <u>висновок</u> на основі <u>аналізу</u> окремих <u>фактів</u> (Вікіпедія).	● пов'язування інформації ● підведення підсумків ● рефлексія ● постановка нових запитань ● застосування

1. Порядок поведення дослідження, що розроблений на основі діяльності педагогів-практиків (деталізована послідовність дослідницьких дій):

- виявлення проблеми та визначення напрямку майбутнього дослідження;
- визначення сфери дослідження (формулювання основних запитань, на які хочемо знайти відповідь);
- вибір теми дослідження (строго обмежити кордони дослідження) ;
- вироблення гіпотези (розробка гіпотез, в тому числі і провокаційних);
- виявлення і систематизації подібних підходів до вирішення проблеми;
- розробка методики проведення дослідження;
- збір і обробка інформації (фіксація зібраної інформації);

- аналіз і узагальнення отриманого матеріалу (структурування);
- підготовка звіту про результати дослідження;
- доповідь (публічний захист перед дітьми, дорослими);
- обговорення результатів дослідження. Рефлексія.

Серед описаних послідовностей проведення досліджень спостерігається спільний підхід до організації їх проведення: трудність (проблема), гіпотеза щодо її вирішення, варіанти вирішення, збір даних для вирішення, аналіз цих даних відносно ефективності вирішення, висновки, презентація підсумків. Якщо вчителю видається складною дослідницька діяльність-спробуйте здійснити просте дослідження (Наприклад: Чим пахне зубна паста?, використовуючи різні

зубні пасти та природні носії цих запахів) і ви помітите, що діти самі інтуїтивно здійснюють усі етапи дослідження.

Цінністю дослідницької діяльності у молодшому шкільному віці є не лише продукт дослідження, а й здобуття учнями цілої низки психічних новоутворень, що дозволять дитині при потребі використати самостійно досвід дослідницької діяльності у будь-якій сфері життя.

Суть досвіду

У чому полягає сутність проєктно-дослідницької діяльності учнів та вчителя? Перед тим, як вчитель «впустить» дослідження у канву уроку, слід добре усвідомити його суть. Проте суть та етапи дослідження, як вид діяльності, часто описуються для дорослих, які вирішили зайнятися наукою, працюють над дисертаційним дослідженням. Якщо у науці головною метою дослідження є продукування нових знань, то в освіті - здобуття учнями функціональної навички дослідження як універсального способу засвоєння дійсності, розвиток здатності до дослідницького типу мислення, активізації особистісної позиції в освітньому процесі. Вважаю, що у початковій школі незаслужено забуто формування дії учня-дослідника, що, у зв'язку із комп'ютеризацією, діти втрачають можливість опанувати цю важливу для людини компетентність.

Саме значення «**дослідження**» наштовхує на думку про те, що знання про об'єкти науки, поняття, способи дій у різних освітніх галузях можуть здобуватися учнями у початковій школі самостійно. Природно, що при використанні дослідницької діяльності пояснювально-ілюстративні методи навчання не зможуть забезпечити формування дослідницьких умінь учнів.

Найперше слід розвести поняття проєкту та дослідження у зв'язку із тим, що у початковій школі стали широко використовувати метод проєктів. Із практичної точки зору можна сказати, що проєкт використовується для вирішення якоїсь проблеми і результатом проєкту є власна «табуретка», яку учень створив на вирішення проблеми, відповідаючи на проєктне запитання. Робота над проєктом проводиться за чітким алгоритмом, планом дій, планується також «продукт» проєктної діяльності. Дослідження – безкорисний пошук істини, проєктування розв'язання певної, ясно усвідомленої задачі, кінцевий продукт дослідження може бути щоразу глибшим. При цьому даний результат спочатку знаходить одне використання, далі – нове застосування в змінній навчальній або практико-орієнтованій ситуації.

Часто працюючи над проєктами, учні вимушені шукати нові знання, досліджуючи об'єкти науки. **Тому у початковій школі можна використовувати і «чисті» дослідження, і проєкти, які їх стимулюють.**

Якщо у дітях не розвинути певні дослідницькі здібності, проведення дослідницької діяльності буде проблематичним. Під такими здібностями слід розуміти:

- уміння бачити проблему;
- уміння виробляти гіпотезу для її вирішення;
- уміння спостерігати;
- уміння проводити експеримент;
- уміння давати визначення поняттям

Перелік проєктно- дослідницьких навичок та їх зміст.

Назва навички	Зміст навички
Рефлексивні	• вміння осмислити задачу, для розв'язання якої недостатньо знань; • відповідати на запитання чому?, що потрібно навчитися

	для розв'язання поставленої задачі? ● оцінювати власну діяльність
Пошукові (дослідницькі)	● самостійно винайти спосіб діяльності, залучаючи знання з різних галузей; ● самостійно відшукати інформацію у інформаційному полі (книги, Інтернет, живі носії інформації); ● встановлювати предмет та об'єкт дослідження; ● втавити мету і задачі дослідження; ● здатність бачити протиріччя та проблеми, висовувати гіпотези; ● збирати, класифікувати, аналізувати, систематизувати нову інформацію, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки ; ● оцінювати результати, формулювати висновки; ● відшукувати варіанти розв'язання проблем, вибирати методи дослідження, планувати експеримент; ● коротко та логічно викладати думки; ● оформляти результати досягнень; ● обґрунтувати власну точку зору.
Комунікативні	● взаємодіяти із будь-яким партнером; ● не плутати емоційне та ділове спілкування; ● уміння відшукувати помилки в роботі членів групи; ● уміння ініціювати навчальну взаємодію із дорослими-вступати у діалог, задавати запитання; ● культурно дискутувати; ● відстоювати власну думку; ● знаходити компроміс; ● навички усного опитування, вміння брати інтерв'ю.

Організаторські	● планувати діяльність, час, ресурси; ● приймати рішення і прогнозувати їх наслідки; ● аналізувати власну діяльність (її хід та проміжні результати);
Презентаційні	● вести монолог; ● впевнено триматися під час виступу; ● артистичні вміння; ● використовувати різноманітні засоби наочності під час виступу; ● відповідати на запитання, які не були запланованими.

Звичайно, у початковій школі дані навички можливі лише за умови постійного здійснення дослідницької діяльності і їх формування залежить від вікових особливостей та здібностей учнів конкретного класу.

Для організації навчально- дослідницької діяльності слід опиратися на такі принципи:

- принцип доступності (здатність дитини виконати завдання, після якого виникне відчуття успіху від результату власної діяльності);
- принцип природності (задача повинна бути реальною, а не надуманою; природний інтерес до процесу дослідження);
- принцип експериментальності (пізнання учнями властивостей будь-чого засобами усіх аналізаторів, у результаті чого різні властивості предметів і явища сприймаються у взаємозв'язку , охоплюються з усіх сторін);
- принцип усвідомленості (як проблеми, мети і задач, так і ходу самого дослідження та його результатів);
- принцип самодіяльності (учень оволодіває ходом дослідження і новими знаннями через власний досвід самостійної роботи.

Для ефективного використання дослідницької діяльності процес має відповідати таким вимогам:

- «спонукати учнів формулювати власні ідеї та уявлення;
- зіштовхувати учнів із явищами, які входять у протиріччя наявними уявленнями;
- спонукати до висунення передбачень, здогадок, альтернативних пояснень;
- давати учням можливість досліджувати власні передбачення у вільній та ненапруженій обстановці, особливо шляхом обговорення у малих групах;
- презентувати учням можливість використовувати нові знання, способи, поняття у широкому колі задач, щоб можна було уявити їх прикладне значення».

Класифікація досліджень:

- відповідно до кількості учнів (колективні, групові, індивідуальні);
- місця (форми) проведення (урочні та позаурочні);
- тривалості (короткотривалі та довготривалі);
- теми (предметні, вільні);
- особливості проблеми (опанування нового матеріалу, глибше засвоєння вивченого, питання, які не входять у навчальну програму).

Дослідницький метод у початковій школі переслідує подвійну мету - здобути нові знання і сформувані певні вміння і навички у школярів, проте відрізняється від класичного репродуктивного методу навчання новим рівнем взаємодії суб'єктів.

При плануванні дослідження важливим є постановка дослідницького запитання. Дослідницьке запитання відображає мету дослідження, а мета співвідноситься із дослідницьким запитанням. Дослідницьке запитання повинне бути сфокусоване на конкретних аспектах вибраної теми. Якщо тема незрозуміла, дуже широка, дослідницьке запитання неможливо сформулювати (наприклад, тема: «Закінчення дієслів». Дану тему потрібно звужити (наприклад: «На які 2 групи можна поділити дієслова відповідно до їх особливих закінчень?»)

Вимоги до дослідницького запитання:

1. Дослідницьке запитання має бути записане у кількох варіантах для вибору кращого. Усі варіанти запитань повинні бути зафіксовані у письмовій формі. Запитання, сформульовані в усній формі є лише декларацією про наміри, а не інструментом, який запускає дослідження.
2. Якщо дослідницьке запитання містить кілька підпитань, розділіть його на 2 або на 3.
3. Запитання повинне передбачати конкретну відповідь та конкретний результат, однозначно розумітися учнями.
4. Дослідницьке запитання повинно «чіпляти» учнів інтелектуально і емоційно»: тривожити тим, що не можеш виконати якесь завдання, яке ще вчора виконував без проблем; запитання виявило, що уявлення учня про предмет дослідження не співпадають з реальністю, дуже хочеться дізнатися, де ж істина, адже нерозуміння істини дитину сердить, вона відчуває дискомфорт. Це запитання повинно збудити пристрасть до пошуку, зробити дослідження цікавим.
5. Дослідницькі запитання можуть бути двох видів: із питальними словами, які вказують напрям дослідження і область дослідження; запитання без питальних слів, яке вимагає підтвердження або заперечення того, про що запитується.

Особливого значення під час процесу дослідження також надаю іграм, в основі яких – використання прийому емпатії. Перевтілення в образи героїв твору дає поштовх до роздумів, оцінки, що дає змогу розвивати дослідницькі здібності

учня, стимулювати його активність, збуджувати інтерес до власного емоційного стану, сприяє самоствердженню, появі віри у власні можливості.

Гра „Якби я був ...”

Учням пропоную закінчити речення, яке починається зі слів „Якби я був ...”. Н-д, „Якби я був метеликом, то ...”.

Гра „Я - соловейко”

Пропоную дітям уявити себе певною тваринкою чи рослиною, тобто увійти в образ і за допомогою дослідження скласти розповідь.

Гра «Фантастичні гіпотези».

Ця гра виражена у формі запитання: «Що було б, якби ...?». Для постановки запитання беру будь-які підмети і присудки, їх поєднання дає гіпотезу, на основі якої можна працювати. Наприклад: «Що було б, якби Дід Мороз приходив влітку?».

Гра «Якби я потрапив у ...».

Учневі пропоную уявити, що він є одним із героїв твору.

Гра «Перевтілення».

Дитині пропоную перевтілитися в інший образ і описати у 3-4-х реченнях, наприклад дерево від імені дятла.

Такі ігри-дослідження розвивають мовлення, допомагають в написанні яскравих оповідань про навколишній світ, вчать фантазувати, розвивають уяву.

З першого класу пробуємо працювати над дослідженнями. *Наприклад фрагмент уроку математики у 1 класі. Тема:* Додавання і віднімання в межах 10. Склад числа. У груповій роботі учні мають можливість перевіряти усі версії (правильні і неправильні), сперечатися, шукати оптимальні рішення, контролювати і оцінювати власні дії та дії друзів.

Гра “Засели будиночок”.

I етап: кожна група отримує картку, з одного боку “будиночок” з порожніми віконцями, а з другого –повністю заселений.

II етап : учні групи по черзі “заселяють” будиночок. Діти контролюють і виправляють один одного. Такі уроки дають можливість підводити учнів до усвідомленої і емоційно пережитої потреби міркувати й висловлювати свої думки на запропоновану тему. Діти застосовують при цьому арсенал своїх знань, життєвий досвід, роблять власні умовиводи і пошукові відкриття.

У 3-4 класах більш поширені конвеєрний і дискусійний види дослідницької роботи. *(Наприклад фрагмент уроку у 3 класі. Тема: Складання і розв’язання задач за схемою).*

- За поданою схемою скласти і розв’язати задачу

Варіанти складених задач

1.) На ялинку повісили 18 куль, хлопавок на 9 менше, а ліхтариків – у три рази більше, ніж хлопавок. Скільки ліхтариків повісили на ялинку?

2.) Гноми вирощували квіти. Матті виростив на 9 менше квітів, ніж Рудді, і у 3 рази менше, ніж Кріс. Скільки квітів виростив Кріс, якщо у Рудді було 18 квіток.

Спільне оцінювання виконаної роботи

$$(18-9) \times 3 = 27.$$

Форма роботи в групах дає дітям можливість представити різні варіанти задач і обговорити виконання завдання. Учні в групі разом працюють над одним завданням. Зіставляють умову складеної задачі зі схемою, відкидають помилкові пропозиції. Йде взаємоперевірка завдання, представленого кожною групою. На дошці записується розв'язання задачі.

Формування екологічної компетентності під час дослідження. (Наприклад фрагмент уроку природознавства у 2 класі. **Тема:** Тварини лісу. Охорона лісу).

Робота в групах. Робота з деформованим текстом.

- складіть правила поведінки в лісі.

Ліс – це природне багатство.

В лісі не ... (),
не ... (**ламай**),
не...(**руйнуй**).
Бережіть ліс ... (**від**).

Багато лісу – не губи, мало лісу – бережи, немає лісу посади.

(Діти добирають потрібні слова за допомогою малюнків).

Тема: Охорона природи. Чисте довкілля.

Дітям пропонується підготовлена вчителями сторінка

“Мої думки”.

Завдання: закінчити речення одним із варіантів відповіді.

1. На мою думку, проблеми охорони природи виникли тому, що (зростає чисельність населення, людство споживає занадто багато природних ресурсів, Земля надто мала, можливість природи обмежені).

2. На мою думку, основними чинниками недбалого ставлення до природи є (розвиток науки і виробництва, втручання в глибину Землі, порушення екологічної рівноваги, забруднення космічного простору).

3. На мою думку, виробництво весь час потрібно(обмежувати, нарощувати, удосконалювати).

4. На мою думку, глобальні екологічні проблеми мене (не стосуються, безпосередньо стосуються, залежать від моїх дій).

Формування соціальної компетентності. (Наприклад фрагмент уроку “основи здоров'я” у 3 класі. **Тема:** Народні свята в Україні).

Завдання додому:

1 група краєзнавці – Підготувати розповідь про Різдвяні свята.

2 група народознавці – Підготувати розповідь про Новорічні свята.

Слухають групи одна одну, а тоді завдання.

1 група: відібрати слова які відносяться до Новорічних свят: коляда, щедрівка, щедрий вечір, вертеп, Різдво, святвечір.

2 група: які відносяться до Різдвяних свят: зірка, Діва Марія, щедрівка, засівальники, дідух.

Дослідницьке завдання повинні бути посильними для даної вікової категорії учнів. Засоби вирішення проблеми повинні лежати на поверхні. Якщо ця вимога не буде дотримуватися, учні відторгнуть дослідницьке запитання та відмовляться від дослідження.

Процес дослідницької діяльності здійснюється учнем під керівництвом викладача. При його організації можливе застосування декількох форм діяльності. Це:

- урок-дослідження за темою роботи;
- короточасні дослідження (експрес-дослідження) по темі в процесі уроку;
- спостереження та опису результатів.

Для організації дитячої дослідницької роботи необхідна послідовна реалізація наступних кроків.

Алгоритм науково-дослідницької роботи учнів:

- Вибір цікавої та корисної теми.
- Пошук гіпотез, можливих варіантів вирішення поставленої проблеми.
- Збір необхідного матеріалу.
- Аналіз отриманих даних, узагальнення.
- Колективна презентація і захист результатів.

Що з цього впливає? Проектно-дослідницькі роботи учнів першого-четвертого класу обов'язково повинні бути оформлені і правильно презентовані. Таким чином дитина розуміє соціальну значимість свого наукового експерименту. Кращі проектно-дослідницькі роботи учнів початкової школи можна використовувати для портфоліо школяра. А також для проведення виставок і конкурсів.

Найголовніше, що необхідно врахувати при виборі тем дитячих проектно-дослідницьких робіт у початковій школі:

- тема повинна захопити дитину;
- тема повинна бути здійсненна;
- тема повинна нести практичну користь.

Краще всього підходять для проектно-дослідних робіт в початковій школі теми з розділів «Навколишній світ», «Моя сім'я», «Домашні тварини», «Краса нашої мови», «Таємниці всесвіту» і т. д. Все на розсуд педагога і дитини. Для збору даних з тематики дослідження дітям можна запропонувати:

- подумати про те, що вже відомо по даній темі;
- виписати важливу інформацію з книг, газет і журналів;
- дізнатися і записати інформацію, отриману від інших;
- використовувати телебачення;
- використовувати інтернет;
- здійснити спостереження та експериментальну діяльність під керівництвом дорослих. Завдань чимало. І дуже важливим моментом є залучення до дослідницької роботи учнів молодшої школи батьків. Але дорослі не повинні братися за проект самі. Їх функція - надати допомогу радою, інформацією, підтримати мотивацію дитини.

Участь у проектно-дослідницькій роботі:

- сприяє формуванню широкого світогляду дитини, розширює кругозір;
- прищеплює навички універсальних способів навчальної діяльності;
- дає поштовх до самостійного розвитку;
- прищеплює навички самоорганізації та самоконтролю;
- розвиває активність учнів, зміцнює почуття соціальної відповідальності.

Діти приходять в початкову і середню, старшу школу вчитися, що значить вчити себе. Проведення проектно-дослідницької діяльності дозволяє отримати максимальний ефект в цьому процесі.

Результативність досвіду

Проектно-дослідницька діяльність може проявлятися в наступному:

■ Проекти, в яких діти проводять експерименти. Результати можуть бути різними, головне – вміння отримати і зафіксувати. Після проведення роботи дитина повинна оформити отриману інформацію в альбомі у вигляді колажу, малюнка або буклету.

■ Рольова гра, які нагадують театральні постановки. Це вправа дуже ефективна, і його часто використовують на різних психологічних тренінгах навіть дорослі люди. Діти повинні вчитися бути артистичними, приміряти на себе різні ролі, щоб краще відчувати власну унікальність і індивідуальність. Рольові ігри проводяться не для забави, адже під час постановки дитина повинна не просто приміряти на себе новий образ, але і вирішити в його межах певну проблему. Дуже важливим моментом тут є те, що проблема повинна бути вирішена саме в стилі обраного персонажа.

■ Інформаційні практики, які орієнтовані на збір і представлення інформації. Діти повинні зібрати певну інформацію та оформити її будь-яким способом. Тут важливо навчити учнів не просто малювати або розповідати, а демонструвати що-небудь через виставки, шоу, вистави, казки і т. д. Іншими словами, необхідно навчити людину висловлювати свої ідеї самими різними способами.

■ Творчі конкурси, які спрямовані на розвиток організаторських здібностей. Діти окремо або в групі повинні організувати якийсь невеликий захід, презентація. Таким чином діти вчаться самостійно бачити свої переваги і

відмінності від інших, а також помічати слабкі сторони і згодом робити на них упор.

Ефективність досвіду

Проектно-дослідницька діяльність у початковій школі як засіб навчання самостійності, відповідальності і рішучості має ряд переваг та позитивних факторів. Діти зможуть з ранніх років навчитися тому, чому деякі вчать половину життя. Зазначена діяльність має ряд позитивних якостей:

- багаторазове збільшення мотивації дітей при вирішенні різних завдань;
- виховання справжньої зацікавленості, а не механічного виконання необхідних завдань;
- виховання відповідальності;
- формування технологічного підходу до вирішення завдань;
- навчання комунікативним навичкам;
- здатність самостійно порівнювати і аналізувати, щоб почерпнути для себе тільки найкраще;
- виховання наполегливості, зосередженості;
- навчання навичкам публічних виступів;
- формування навичок колективного спілкування;
- уміння організувати своє робоче простір, планувати;
- вміння знаходити спільну мову з людьми, які мають іншу точку зору;
- формування позитивного погляду на життя;
- розвиток навичок співробітництва.

Які навички і вміння учнів, розвиває проектно-дослідницька діяльність? В процесі проектно- дослідницької роботи дитина стає суб'єктом навчання. На практиці дитина вчиться:

- усвідомлювати навчальні завдання;
- генерувати ідеї;
- знаходити нестандартні рішення проблемних ситуацій;
- виробляти гіпотези;
- спостерігати і проводити експерименти;
- самостійно контролювати свою роботу;
- оцінювати якість виконання своєї роботи.

Труднощі

Організація успішної дослідної або проектної роботи - непросте завдання для педагога. Творчо мислячий вчитель повинен створити обстановку співробітництва школярів і дорослих, забезпечити творчий ріст дитини. Повноцінна дослідницька діяльність можлива в тому випадку, якщо педагогом реалізовані наступні умови:

- Визначено мотивація дослідження. Учень повинен бачити сенс своєї творчої діяльності, можливість реалізації своїх талантів і здібностей.
- Створена робоче творче середовище. Вчителю слід заохочувати прагнення до творчого пошуку, підтримувати пізнавальний інтерес в учнів.

■ Створена комфортна психологічна атмосфера в колективі. При веденні дослідницької діяльності педагог постійно створює атмосферу «ситуації успіху» для кожного учня. Кожній дитині треба дати можливість повірити в свої сили і усвідомити успішність своєї діяльності..

Отже, підсумовуючи сказане, вважаю, що в нашій роботі є найвища нагорода, якою потрібно особливо дорожити, це – щира вдячність дітей, яких ми зігріваємо теплом власного серця, збагачуємо знаннями, допомагаємо обрати стежку в житті. І успіхи приходять тоді, коли вчитель вкладає душу в свою роботу, щиро вболіває за кожну дитину, виховує оптимізм і віру в свої сили.

Найбільше прагну виховати у школярів почуття задоволення від навчання, „інтелектуальну насолоду”; навчати всіх дітей, незалежно від рівня їхнього розвитку, так, щоб їм було цікаво; шукати стежку до серця кожного учня; дати йому можливість відчувати себе творцем, розкрити в собі все краще, закладене природою, сім'єю, школою. Для цього прагну знати чим живиться дитяча думка, щиро цікавлюсь кожним учнем, як особистістю. Тому, варто орієнтуватись не на клас взагалі, а на ті особистості, які будуть переді мною на уроці.

Така система роботи дає мені змогу формувати особистість дитини, яка в житті, спілкуванні здатна правильно сприйняти інформацію, переосмислити її, вплинути на думку, почуття, відстоювати свою точку зору, дослуховуватися до думок інших.

Хочеться сподіватись, що діти, працюючи у проектно-дослідницькій діяльності, замислюються над своїми щоденними потребами й вміють аналізувати їх, ставши дорослими, зможуть самостійно розв'язувати серйозні й важливі життєві питання. Завжди слід пам'ятати, що ми, педагоги, повинні створити таку особистість, яка найбільш потрібна в третьому тисячолітті, яка готова вчитися протягом життя і здатна до саморозвитку.

Творча скарбниця педагога.

Мандруємо Україною

Проект

Мета: Розширити і поглибити знання учнів про визначні міста України, розвивати пізнавальні інтереси дітей, вчити спостерігати, досліджувати, вивчати. Виховувати любов до рідної землі, до її історії, зароджувати почуття гордості за той край, в якому вони народилися.

Обладнання: Карта України, назви міст, якими подорожували учні разом з батьками, слайди «Карпати», «Південний берег Криму», «Монастир в Підкамені», «Полтава», Уманський парк „Софіївка”, «Київ», «Почаїв», ”Рівне”, ”Дубно”, ”Демидівщина”.

Компетентності, що формує проєкт:

- комунікативна компетентність;
- математична компетентність;
- екологічна компетентність;
- громадська і соціальна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- компетентність в галузі природничих наук, техніки і технології;
- культурна компетентність.

Методичні завдання проєкту:

- розвиток комунікативних умінь та навичок;
- формування та розвиток творчих здібностей;
- усвідомлення спільних зусиль роботи в команді.

Проблемне питання проєкту:

Збагачення знань учнів із предмету «Я досліджую світ»; виховання шанобливого ставлення до природи, бажання зберегти та примножити природні багатства рідного краю.

Самостійні дослідження учнів:

- Пошук інформації про міста, прислів'їв, приказок, загадок, віршів та висловів на задану тему;
- __малювання малюнків.

Предметно - змістова галузь:

- природознавство;
- українська мова та читання;
- образотворче та музичне мистецтво;
- дизайн і технології;
- математика.

Оформлення результатів проєкту.

Інформаційний бюлетень.

Тривалість проєкту. Середньої тривалості.

Програмно – технічне забезпечення проєкту.

Технічне оснащення. Комп'ютер, фотоапарат.

Матеріали на друкованій основі. Підручники, довідники, енциклопедії, журнали, твори усної народної творчості.

Оцінювання діяльності учнів:

Контроль вчителя за активністю, старанністю, естетичним оформленням, наступністю в роботі.

I Вступне слово .

- В кожного з нас це місце на Землі, де ми народилися, де провели свої дитячі роки, куди повертаємося з далеких доріг, ставши вже дорослими людьми. Звичайно – це рідна Батьківщина. Наша Україна відома на цілий світ своєю історією , духовними надбаннями, і ті, хто вступає на цю благословенну землю вперше, залишає у серці тільки приємні спогади від спілкування з нашими людьми, милуючись нашими краєвидами, захоплюючись архітектурними пам'ятками .

Я народилась в Україні,
І почала життя своє .
Тут небеса високі й сині,
На що не глянеш – все моє.

Трава для мене зеленіє,
Для мене світлі дні ясні.
І сонце пестить та леліє,
Летять до серденька пісні.

Тут кожна квіточка співає,
Струмочок ніжно жебонить,
І краю кращого немає,
Де б я могла так вільно жить.

Моя Україна – козацька слава,
Така волелюбна і мирна держава.
Вітчизно свята, дорога Україна,
Для кожного з нас ти у світі єдина.

-Сьогодні ми з вами спробуємо заочно помандрувати найцікавішими куточками нашої країни, де вже, можливо, побували разом із своїми родинами, друзями. Отож, вирушаємо у подорож містами України.

- Для людини найважливішим органом є серце, вона ним відчуває біль, радість, смуток, щастя. Для кожної держави серцем є її столиця .

-Як називається столиця України ?

Київ – серце України.
І найстарше місто в світі.
Хотя пройшов усякі зміни,
Гарний і в зимі і літі.

Там церкви золотобанні.
А в них дзвони сріблом куті.
Як задзвонять на світанні.
То на всю Вкраїну чути.

- Існує легенда про виникнення цього міста .

Легенда про Київ

Жили три брати –Кий , Щек і Хорив і була у них сестра Либідь. І вирішили вони на схилах могутнього Дніпра збудувати велике місто. Незабаром над кручею височіли церковні бані , дерев'яні будівлі . І назвали цей град на честь старшого брата –Києвом. І розцвітало місто з кожним роком, особливо за князів Володимира Великого і Ярослава Мудрого.

Київ славиться своїми архітектурними пам'ятками, Києво- Печерською лаврою, Андріївським собором, Софією Київською, Покровською церквою.

На довгу пам'ять у Києві встановлено пам'ятники Володимирі Великому, Богдану Хмельницькому .Символом міста є каштани , що прикрашають його сквери та алеї .

Слайди про Київ під пісню «Києве мій»

Є багато країн на землі.
В них озера , річки і долини.
Є країни великі й малі .
Та найкраща завжди – Батьківщина.

Моя Батьківщина – це вишеньки цвіт,
І верби над ставом й калина.
Моя Батьківщина – це мрії політ .
Це рідна моя Батьківщина.

Моя Україна – широкі простори.
Поля і левади , долини і гори.
Молитва і пісня , і слово натхнене.
З чого почалась Україна для мене?
Чи з пісні тієї , що в небо злітає ,
Чи з рідної мови , що звуками грає.
А чи з «Отче наша», що мати навчає?

Моя Батьківщина – це наша сім'я,
Затишний куточок і хата.
Це мама, татусь, бабуся, дідो і брат.
Всі рідні і друзів багато.

Моя Батьківщина – це злагода й мир,
Та небо бездонне й чудове.
Це пісня чарівна, що лине до зір .
Й дитинство моє світанкове .

Із пісні, дитино, що в небо злітає ,
Із рідної мови, що звуками грає,
З тієї молитви, що мати навчає,
Твоя Україна тебе починає .

- Любов людська не обмежується матеріальними потребами, майбутнє дітей залежить від виховання духовного, на любові до Бога базується і родинне виховання наших дітей, тому часто ми родинами відвідуємо святі місця, щоб зцілити душу, знайти розраду і помолитися за наших батьків, дітей, за нашу Україну.

- Таким святим куточком стала для нас Почаївська Лавра. Сюди приїжджають люди з усього світу, і ми горді, що саме на нашу землю, за легендою, ступала нога Матері Божої .

Легенда про Почаїв.

В одному з мальовничих куточків Тернополя на одній з височин Кременецьких гір роз-ташоване селище Почаїв. Саме там знаходиться унікальна пам'ятка історії і культури. На Почаївській горі сталося чудо – поява Божої Матері, де із залишеного нею сліду на камені заструменіло чудодійне джерело . На цьому місці побудовано церкву. А до ікони Божої Матері постійно приходять люди з метою зцілити свої недуги, зміцнити віру, вилікувати душу .

Ще одне диво сталося Почаївській обителі. У 1675 році під час Збаражської війни турецьке військо оточило стіни монастиря. Монахи почали правити акафіст перед чудотворною іконою Матері Божої Почаївської. І раптом над Свято-Троїцькою церквою з'явилась сама Мати Божа з небесними ангелами. Турки почали кидати у них стріли, але вони верталися і ранили їх самих. В паніці вороги почали відступати .

Слайди про Почаїв

На веселці стоїть Мати Божа
Жовте сонце для неї - хітон,
Розстелилися душі погожі ,
Щоб білитись до сонця, як льон.

Вона віє їм гілкою вишні.
Промовляє веселі слова:
Вас надягне сьогодні Всевишній,
Ви для нього кирея нова .

Розтулила долоні Пречиста –
(Ласка в жменях і ласка в устах);
Наші душі – кирея зориста –
Одягнули Ісуса Христа.

До церкви

Попрошу сьогодні маму ,

В церкві гарно ладан пахне,

Щоб до церкви повела ,
Ві минулої неділі
Я ще там і не була .

Світять зоряно свічки.
І співають – Боже милий !-
Наче янголи які .

Монастир Походження Дерева Христа Господнього у Підкамені

Монастир у Підкамені має древню історію , що своїм корінням сягає княжого періоду . Будівництво обителі датується 12 століттям і пов'язане з пам'яткою природи – Каменем – пісковим останцем висотою 8 -10 метрів із прямовистими стінами .

Відомо , що в 13 столітті князь Данило Галицький побудував ряд оборонних споруд , серед них і Підкамені .

До цього часу належить і дві печери, розміщені у горі під теперішнім монастирем. Одна з них служила підземним монастирем, інша була келією .

Монастир будували у формі прямокутника з внутрішнім подвір'ям .

Фундаторами монастиря були магнатські роди Вишневецьких , Потоцьких , Калиновських. Деякі пам'ятні плити фундаторів збереглися і до наших часів.

Центральною і водночас найціннішою пам'яткою серед забудов монастиря є величавий собор .

Остаточного вигляду храм набув у 18 столітті, коли до нього прибудували вежу, на якій в 1713 році було вміщено залізний годинник .

На передньому плані – церква ікони «Не ридай мене, мати». Фігура Пресвятої Богородиці

Сьогодні починається новий етап в історії монастиря , сповнений щоденними молитвами й сумлінною працею в ім'я Бога, Церкви, народу.

Хтось не мине простертої руки,
Хтось обізве сірому спересердя .
Створив Господь калік і жебраків,
Щоб світ перевірять на милосердя.

Слайди про Підкамінь

Пісня « Квітуча Україна»

Карпати

На Заході України знаходяться українські Карпати. Це молоді, невисокі і зелені гори. Колись вони були дном моря, ще й зараз тут можна знайти рештки морських тварин .

Найвища вершина Карпат – Говерла . Її висота 2061 метр. Між вершинами розташовані карпатські полонини. Гори окуті сивуватим туманом. З гір біжать струмки. Ріки вузькі, але стрімкі і бурхливі. Це Дністер, Тиса, Прут, Черемош.

Дуже гарне Синевірське озеро, його ще називають «морське око». Вода у ньому чиста, прозора і холодна. Кажуть, хто купається у ньому 5 хвилин, буде завжди здоровий .

Половина відомих в Україні видів рослин знаходяться у Карпатах. Особливо відоме хвойне дерево – смерека. Про нього навіть співається у пісні .

У Карпатах створено багато заповідників. Тут охороняється квітка «щастя» – едельвейс . Тільки у карпатських річках водяться рідкісні риби – форель, севрюга, лосось .

Не можливо уявити Карпатські гори без мінеральних вод. Для лікування людей побудовані курорти в Моршині, Трускавці .

Карпатський край багатий на таланти. Буковинським соловейком називають Юрія Федьковича. Відомі письменники цієї землі – Ольга Кобилянська, Іван Франко , композитор Володимир Івасюк, співаки – Дмитро Гнатюк, Василь Зінкевич, Софія Ротару .

Пісня

Осріблені місяцем гори блищать ,
Їм кедри і сосни казки шелестять,
І дивні пісні їм співають вітри,
Що нишком підслухали з моря, з гори

Осяяні місяцем гори блищать ,
Осріблені місяцем , сосни шумлять ,
А море і сердиться й лає вітри ,
Що нишком його підслухають згори .

Слайди про Карпати

Полтава

На мальовничому березі річки Ворскла розпростерлось мальовниче місто Полтава. Вперше воно було згадане в літописах як Лтава у 1174 році. Відоме воно ще й Полтав-ською битвою 1709 року. Щороку у Полтаві проходить знаменитий Сорочинський ярма-рок .

Пісня «Ой там на товчку на базарі»

Ця земля здавна славилася талантами. На Полтавщині народилися видатні діячі культури, літератури і мистецтва: філософ Григорій Сковорода, поетеса Маруся Чурай, письменники - Олена Пчілка, Панас Мирний, Микола Гоголь, Олесь Гончар, Павло Загребельний, байкар - Леонід Глібов, композитори Микола Лисенко, Платон Майборода. Воістину талановита земля .

Найцікавішим місцем у Полтаві є краєзнавчий музей, заснований у 1891 році. Там зберігаються колекції українських килимів, національних костюмів і стародавньої зброї. У музеї є кімната відомого українського письменника Івана Котляревського . Його «Енеїдою», «Наталкою Полтавкою» захоплюється цілий світ. У побуті Котляревський був скромним, невибагливим, жив просто. Саме про нього писав пророк Шевченко «Будеш, батьку, панувати, поки живуть люди».

Сучасна Полтава – красиве і зелене місто . Той, хоч раз ступив на полтавську землю, збереже у серці спогади про цей чарівний і багатий край .

Слайди про Полтаву

Софіївка

- *Старовинне місто Умань понад два століття зберігає свою «перлину» всесвітньовідомий парк Софіївку. Його ще називають Уманським дивом .*

Наприкінці 18 століття польський магнат Потоцький, який володів на той час великими маєтками біля Умані, на скелястих берегах річки Кам'янки наказав побудувати розкішний парк на честь своєї коханої дружини Софії . Так на площі 170 гектарів відкривається рукотворний храм природи, зітканий із мелодійних струмків та сріблястих водоспадів, химерних кам'яних брил та таємничих гrotів, екзотичних насаджень та прекрасної архітектури. Тисячі рук створили це диво - це воістину райський куточок нашої планети.

Автором проекту був талановитий інженер Людвіг Метцель. Будували його українські селяни – кріпаки, щодня працювало близько 800 чоловік: копали ставки, підземну річку, споруджували водоспади, прокладали алеї, насаджували дерева, екзотичні заморські рослини, прикрашали грецькими статуями.

Вже 200 років Софіївка є воістину райський куточок нашої планети .

Вірш Олександра Олеся «Так ніхто не кохав»

Так ніхто не кохав. Через тисячі літ
Лиш приходить подібне кохання .
В день такий розцвітає весна на землі
І земля убираться зрання...

Дише тихо і легко в синяву вона,
простягає до зір свої руки...
В день такий на землі розцвітає весна
і тремтить од солодкої муки.

В'яне серце моє од солодких очей,
Що горить в тумані наді мною
Розливається кров і по жилах тече,
Ніби пахне вона лободою...

Слайди про Софіївку

Крим

Одним із найпрекрасніших куточків нашої країни є курортний Південний берег Криму. Півострів з теплим кліматом, неповторним рослинним і тваринним світом.

Південний берег Криму омивається двома морями – Чорним та Азовським. Вода у них тепла, що перетворило прибережні міста на курортні зони. Найбільші з них – Сімферополь, Керч, Феодосія, Одеса, Севастополь, Херсон, Ялта, Євпаторія.

Завдяки своєму розміщенню на планеті поблизу екватора, сонячні промені падають прямовисто, тому дають багато світла і тепла. Літо майже бездощове, температура повітря досягає до 40 градусів тепла.

Зима дуже тепла, тому сніг відразу тане. Кримські гори захищають півострів від холодних північних вітрів. Прохолода морів зменшують прибережну спеку під час гарячого літа. Природні кліматичні умови впливають на різноманіття рослинного світу. Тому у Криму ростуть рідкісні рослини: ялівець, суничне дерево, кипарис, магнолії, роз-кішні пальми, запашний лавр. Сюди вони були завезені з різних куточків світу .

Яскраве літнє сонце, гарячий прибережний пісок, зігрітий променями, сонячні ванни, купання у морській воді дають заряд енергій на цілий рік, лікують бронхіальні захворювання, дарують людям неповторні відчуття.

Море, сонце, пісок , пальми – маленьке райське місце на Україні.

Я – дитина України,
Вкраїнського роду .
Українці – то є назва
Славного народу.

Україна – то край славний
Аж по Чорне море.
Україна – то лан пишний
І степи і гори.

Моя земля чарівна, наче казка!
Тут усе є: ліси, степи, поля,
Моря, озера, сонечкова ласка ...
Зелені гори – дорога земля.

Найкраща в світі, світла, найрідніша,
Уся в барвінках, наче у вінку.
Заквітчана, красива, наймиліша,
І чути всюди пісеньку дзвінку.

Це – Україна, наша рідна ненька,
Де над ставками верби в ряд ростуть.
В садочках квітне вишенька біленька,
А журавлі з криниці воду п'ють.

А ввечері тумани над рікою ,
Мов білі лебеді , що тільки піднялись.
Пісні чарівні з радістю й журбою
У вічне небо стрімко піднеслись.

Моя земля! Напоєна красою
І звуками , що в серденьку живуть.
Навіки ми пов'язані з тобою.
Одна у нас з тобою довга путь

У цім краю домівка наша рідна !
Коріння наше і уся рідня.
І землю цю нам берегти потрібно,
Щоб нею турбуватися щодня.

І ти почувеш, що земля співає
І музика ця трепетна й жива .

Постій тихенько, прикипи душею
До ніжних звуків , світлої краси.

Мелодія у серце проникає...
Чарівні звуки.. Зайві тут слова.
І ти побачиш незбагненну казку
У квітах, травах , в небі , у струмку.
Поглянь навколо , подивись , будь ласка,
На цю красу чарівну і дзвінку.

Ти нерозривний з рідною землею
І диво це у серденьку неси
Усе життя . Бо це твоя країна ,
Вітчизна мила – це твоя земля !
Найкраща в світі – рідна Україна
До твого серця щиро промовля .

Я не бував за дальніми морями ,
Чужих доріг ніколи не топтав –
В своїм краю під буйними вітрами
Щасливий я і вільний виростав.

Мене ліси здоров'ям напували,
Коли бродив у їхній гущині,
Мені поля задумливо шептали
Своїм ніким неспівані пісні.

Чужих країв ніколи я не бачив,
Принад не знаю їхніх і окрас,
Та вірю серцем щирим і гарячим:
Нема землі такої , яку у нас.

«Що це є Батьківщина?»-раз питалася Оля,
А мама радо відказала своїй доні:
«Знай , Батьківщина – це ріка, що серед поля
Понад селом, ген попід лісом тихо плине
Це в саду нашому дерева, зілля, квіти,
Це на ланах пшениця злотокоса
Це той пахучий теплий вітер,
Це на левадах скошена трава в покосах,
Це наші всі пісні і молитви щоденні
Це рідна мова – скарб, якого ти не згубиш
Це небо синє вдень, а серед ночі темне,
Це, моя Олю, все, що ти так щиро любиш .

О моя дитино! Вік твій – місяць май.
Зелено у лісі,- пташкою співай ,
Із криниць глибоких цебрами пісень
Бризни в світ широкий , у майовий день

О моя дитино ! Вік твій – місяць май.
Мед з квіток пахучих бджілкою збирай ,
Назбирай багато, щоб ти міг весь вік
Годувать голодних, вбогих і калік.

О моя дитино ! Вік твій – місяць май.
Крила свого духа бережи, ховай,
Прийде час летіти за моря в світи,-
Знімешся і першим будеш в небі ти .

У яких би фарбах небо не світилось,
Збережи кровинку рідного тепла.
Тільки б вічно зорі в криниці дивились,
Тільки б вічно пісня мамина була

Не забувай Шевченка спів .
Про горду славу козаків .
Не забувай , що ти дитина
Землі , що зветься Україна .

Пісня «Україна»
Додаток (Презентація)

УРОК-ПРОЄКТ
«ПОРИ РОКУ - ОСІНЬ»
2 КЛАС

Мета: розвивати спостережливість, творчі здібності учнів, уміння аналізувати і порівнювати, узагальнювати; виховувати бережливе ставлення до природи.

Завдання: визначити зміни в живій і неживій природі з приходом осені.

Компетентності, що формують проєкт:

- комунікативна компетентність;
- математична компетентність;
- екологічна компетентність;
- громадська і соціальна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- компетентність в галузі природничих наук, техніки і технології;
- культурна компетентність.

Методичні завдання проєкту:

- розвиток комунікативних умінь та навичок;
- формування та розвиток творчих здібностей;
- усвідомлення спільних зусиль роботи в команді.

Проблемне питання проєкту:

Збагачення знань учнів із предмету «Я досліджую світ»;
виховання шанобливого ставлення до природи, бажання зберегти та примножити природні багатства рідного краю.

Тривалість проєкту. Середньої тривалості.

Програмно – технічне забезпечення проєкту.

Технічне оснащення. Комп'ютер, фотоапарат.

Матеріали на друкованій основі. Підручники, довідники, енциклопедії, журнали, твори усної народної творчості.

Оцінювання діяльності учнів:

контроль вчителя за активністю, старанністю, естетичним оформленням, наступністю в роботі.

І етап: підготовчий.

Школярі отримують листа від зайців:

Доброго дня, любі друзі!

Учора на Заячій галявині відбулися збори зайців. Необхідно було вирішити, чи не пора нам міняти сірі шубки на білі? Вийшло так, що одна половина присутніх вважала, що пора, а інші зайці говорили, що рано. Одні кричали, що трава ще зелена, а інші — що небо вже сіре. Одні говорили, що осінь вже прийшла і скоро прийде зима, а інші — що осінь ще лише збирається завітати до нас.

Ми не знаємо, що робити. Підкажіть нам, будь ласка. Адже ви навчаєтесь у школі і, мабуть, зможете визначити, прийшла осінь чи ні? Ще кажуть, що йде вона до нас через ваше місто. Будь ласка, розкажіть нам, чи далеко осінь і коли вона прийде до лісу?

Але збори Заячої галявини просять надати переконливі докази! Адже міняти шубку для зайців дуже непроста справа!

Дуже сподіваємось на вашу допомогу!

Приймається рішення допомогти зайцям.

Клас поділяється на команди, які «шукають» докази того, що осінь прийшла.

II етап: гра — подорож, мета якої — розвідка осінніх прикмет у природі, оточуючому середовищі. Чітко вказуються об'єкти досліджень — «Хмари», «Водичка», «Фруктовий сад», «Дубки», «Галявина», «Комахи», «Квіти», «Перехожі», «Урожай», «Горобина», «Пернаті». Команди-розвідники збирають інформацію, записують побачене на маршруті у вигляді звіту подорожі, ілюструючи кожний доказ малюнком.

III етап: домашнє завдання, метою якого є збір інформації про осінь.

Джерела інформації:

- «Скарбничка народної мудрості»;
- «Поради» дорослих;
- Шкільний підручник;
- Сторінки книг і журналів.

IV етап: ігровий. Свято «Гостинно просимо, Осінь!».

Сценарій свята «Гостинно просимо, Осінь!»

Дійові особи: мудра Сова, Заєць, команди «Сонечко», «Листочок», «Хмаринка». Свято розпочинають мудра Сова і Заєць.

Сова: Так сталося, що одного дня зайці несподівано надіслали учням вашого класу листа, у якому просили допомогти дізнатися, прийшла осінь чи ні.

Заєць: Тож сьогодні мене запросили на свято, щоб дати відповідь на складне для нас, зайців, запитання: «Міняти шубки нам чи ні?».

Сова: Дізнатись, чи прийшла осінь не за календарем, а в природі учні вирішили так: вони сформували команди розвідників для збору переконливих доказів приходу осені. Вирушаючи до лісу, парку, спостерігаючи за працею дорослих, командам необхідно було вирішити, чи прийшла осінь.

Заєць: І ось сьогодні нас з тобою, Сова, а також гостей запросили на свято «Гостинно просимо, осінь!», щоб розповісти, прийшла осінь чи ні.

Обирається журі, яке має визначити команду-переможця,

• Конкурс-візитка

(Команди представляють себе (назва, девіз), здають звіт розвідки осінніх прикмет).

«Хмаринка»: То на небі хмари, то дощі крапчасті.

Це пора осіння — переміни часті.

«Листочок»: Шурхіт листя нагадає, що осінь золото складає.

«Сонечко»: Осінь з сонечком сміється, Тому чарівною здається.

● **Конкурс «Поетична перлинка»**

(Розповідають вірші про осінь).

Яка краса усюди неповторна,
В осіннім лісі казка ожива.
По гіллі скаче білочка проворна,
А жовте листя стежечку хова.

Між листячком грибочки проглядають,
Веселу гру затіяли вони.
Горіхи на ліщині досягають,
І сняться всім осінні теплі сні.

Бо сонечко ще ніжно пригріває
І щедро золото деревам роздає,
Усе навколо жовтим сяйвом сяє,
І стільки радості ще у природі є!

Золота красуня, осінь-чарівниця,
По землі ступає, золотом іскриться,
В жовте і червоне листячко фарбує
І картинки дивні, чарівні малює!

Іскриться сонце, але вже не жарко.
Вітрець в руських кленах шурхотить,
А листячко кружляє і летить.

Ніби притомилось
Сонечко привітне,
У траві пожовклій
Молочай не квітне.
Вже тиха осінь на порі,
Пригасло сонце угорі,
Пшениця скошена давно.
В засіки звезено зерно.

Забуте яблуко із віт

Сія ліхтариком у світ.
Щаслива осінь на порі,
Ідуть до школи школярі.
І скоро на сухий листок
Впаде легесенький сніжок.

В парках і садочках
На доріжки й трави
Падають листочки буро-золотаві.

Де не глянь, навколо:
Килим кольористий,
Віти напівголі,
Небо синє, чисте.

Жовкнуть трави в полі,
Квіти у ліску.
Облітає листя із дерев в садку,
І пташок не чути
В полі і в садках,
Листячко зів'яле
Мокне по стежках.

Здалека під небом,
В вирій летючи,
Голосно курличуть
Журавлів ключі.

І ніде не видно пташки.
Ані бджілки, ні мурашки,
І метеликів нема.
Недалеко вже зима.

Поглянь навколо: чарівниця осінь
В коралях і у золоті стоїть.
Пожовкле листя і бездонна просінь,
І срібна павутинка вдаль летить.

Як же гарно, чудово, привітно.

Ніби в казці, в осіннім гаю:
Клен з берізкою золотом квітне,
Я на килимі жовтім стою.

За вікном все раніше темніє,
День короткий стає восени.
Налітає вітрище і виє,
Роздягає стрункі ясени.

То засіє мжичка, сіре небо плаче,
То промінчик сонця зайчиком заскаче.

Сумно вітер віє,
Гілочки лама.
Плачуть хмари сиві —
Сонечка нема.

То сонечко знову засяє,
То шквал налетить і злива,
Холодний вітрище завие
І хмари кудлаті летять.

То небо знов волошкове
Осінньою радістю сяє,
Тче павутинки шовкові
І тихо за вітром пускає.

Та трохи сумно. Дуже тихо стало.
Лиш листя під ногами шурхотить.
Темніє рано. Днів погожих мало
. А жовте листя все летить... летить.

Вітер плаче, вітер виє,
Дощ осінній дрібно сіє,
Жовкне листя, в'януть квіти,
Скрізь калюжі поналито.
Тільки дуб стоїть у листі
І калинонька в намисті.

● **Конкурс художників «Портрет осені».**

Художники мають виконати завдання — розфарбувати запропоновані у чорно-білому варіанті пейзажі так, щоб вони відповідали осінній порі. Пейзажі можна на розсуд учасників конкурсу доповнити деталями.

Тітонька Осінь	Храми і вежі
Золотокоса	В дивній пожежі —
Пензлик взяла,	До голубої Води.
Фарби взяла.	Вітер голосить

Золотокоса	Вихором носить
Тітонька Осінь	Листя вгорі
В світ малювати	В пізній порі.
Пішла.	Золотокоса

Геть пурпурові	Тітонька Осінь
Схили Дніпрові,	Пензлики мис
Кленів ряди,	В Дніпрі.
Парки й сади.	

● Конкурс «Скринька народної мудрості».

Для спостережливих

- Багато жолудя — на холодну зиму і врожайне літо.
- Осінь бідна на гриби, то зима буде багата на сніг і морози.
- Якщо багато павутиння і шпаки не поспішають відлітати — осінь буде тривалою.
- Якщо до середини жовтня з беріз не осиплеться листя — сніг ляже пізно.
- Грім у жовтні — на малосніжну м'яку і коротку зиму.
- Швидкий, дружний падолист — на сувору зиму.
- Рано замерзне — довго не розтане.
- На горобині й дубі багато плодів — чекай суворої зими.
- Пізній листопад — до суворої і затяжної зими.
- Осінь іде і дощ за собою веде.
- Як вересніє, то дощик сіє.
- В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, крутить, мутить, припікає, поливає.
- Плаче жовтень холодними сльозами.
- В жовтні з сонцем розпрощайся, ближче до печі підбирайся.
- Жовтень ходить по краю та виганяє птиць із гаю.
- У листопаді зима з осінню бореться.

● Конкурс «В'язаночка оповідок»

(сторінками книжок і журналів).

- Учні розповідають, як осінь описана в оповіданнях, казках.

● Конкурс «Одягни перехожих».

Із запропонованого одягу (на малюнках) учасникам конкурсу необхідно відібрати той, який найбільше підходить для осені. При цьому необхідно пам'ятати навіть про найменші деталі (парасолька, плащ, ін.). Речі, які не підходять для осені, необхідно відкласти.

● **Музичний конкурс «Осіння мелодія».**

Виконання пісень про осінь, костюмованого танцю «Листопад».

Засць: Дякую вам, діти, що допомогли нам, зайцям. Дійсно, важлива інформація про зміни у природі є переконливою. Осінь прийшла.

Сова: Тож біжи до зайців і повідом їх про це!

Засць: Так, треба швидко бігти. Пора мені, пора йти міняти шубки і друзям своїм зайцям сказати. До побачення діти, дякую вам за свято!

УРОК –ПРОЄКТ

«УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ ПРО ТВАРИН»

1 КЛАС

Тип проєкту: творчо-індивідуальний.

Об'єкт пізнання: народні казки про тварин.

Мета: поглибити знання дітей народними казками про тварин, розвинути мовлення учнів, виховати морально-етичні цінності: доброзичливість, працьовитість, доброта, турботливе ставлення одне до одного, сміливість.

Спосіб розв'язання проблеми: ознайомлення з додатковою довідниковою, фольклорною літературою, власна творча робота дітей.

Освітній продукт: колективно створений ілюстрований довідник «Народні казки про тварин»

Компетентності, що формує проєкт:

- комунікативна компетентність;
- математична компетентність;
- екологічна компетентність;
- громадська і соціальна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- компетентність в галузі природничих наук, техніки і технології;
- культурна компетентність.

Методичні завдання проєкту:

- розвиток комунікативних умінь та навичок;
- формування та розвиток творчих здібностей;
- усвідомлення спільних зусиль роботи в команді.

План виконання проєкту

1. Обговорення в класі ідеї проєкту.
2. Склад учасників проєкту (учні, учитель, батьки).
3. Висловлення міркувань щодо форми представлення проєкту (фотовиставка, міні-книга). Запропонувати ілюстрований довідник.
4. Обміркування шляхів розв'язання проблеми: ознайомлення зі змістом народних казок про тварин, малювання ілюстрацій, написання анотацій.
5. Складання власного плану.

6. Читання українських народних казок про тварин.
7. Малювання ілюстрацій до казок.
8. Написання анотацій.
9. Створення колективного ілюстрованого довідника.
10. Презентація сторінок довідника на уроці.

Рекомендації щодо реалізації проєкту

• Урок 1 (запуск проєкту)

На уроках під час роботи із книгою виставлено книжки — українські народні казки про тварин. Зацікавити дітей цими казками (демонструванням ілюстрацій та змістом казок). Підвести дітей до думки, що було б цікаво прочитати ці всі казки та створити власну книжку-довідник з ілюстраціями. Запропонувати план роботи: оскільки учні першого класу ще не досить готові до такої роботи, залучити батьків.

• Урок 2 (робота з літературою)

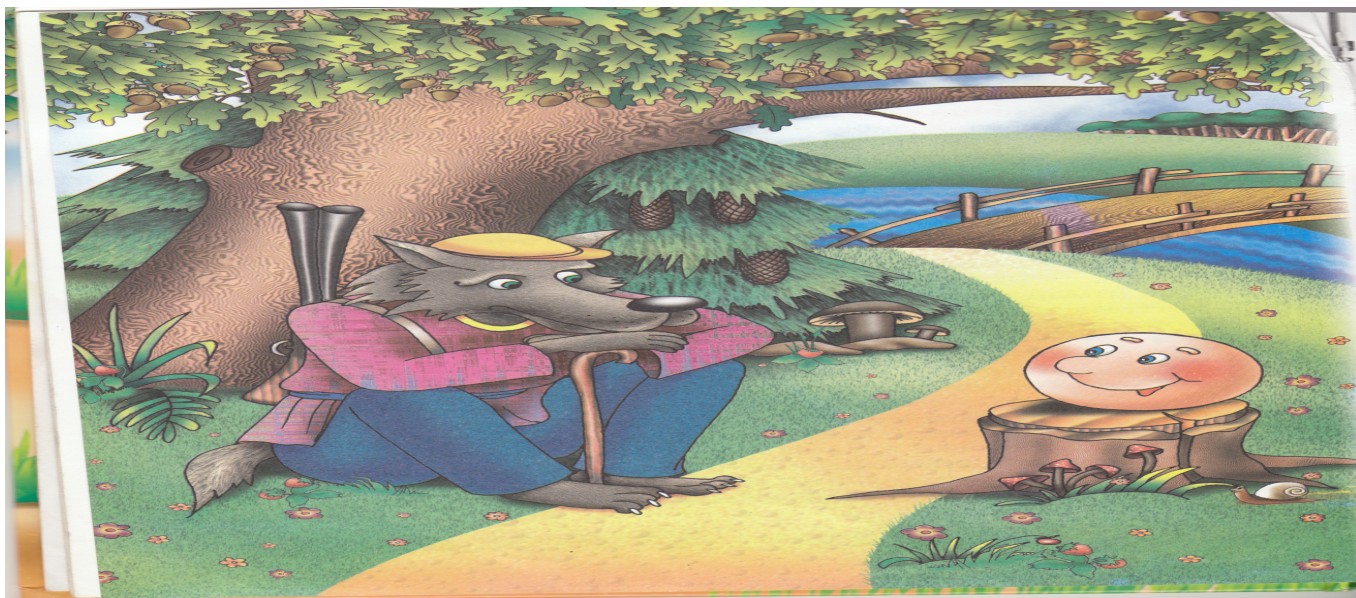
Під час роботи над текстом українських народних казок про тварин підкреслити, що тварини у казках зберігають свої основні ознаки, звички, поведки тощо. Ознайомити зі змістом казок, які були на виставці.

• Урок 3 (робота дітей в групах)

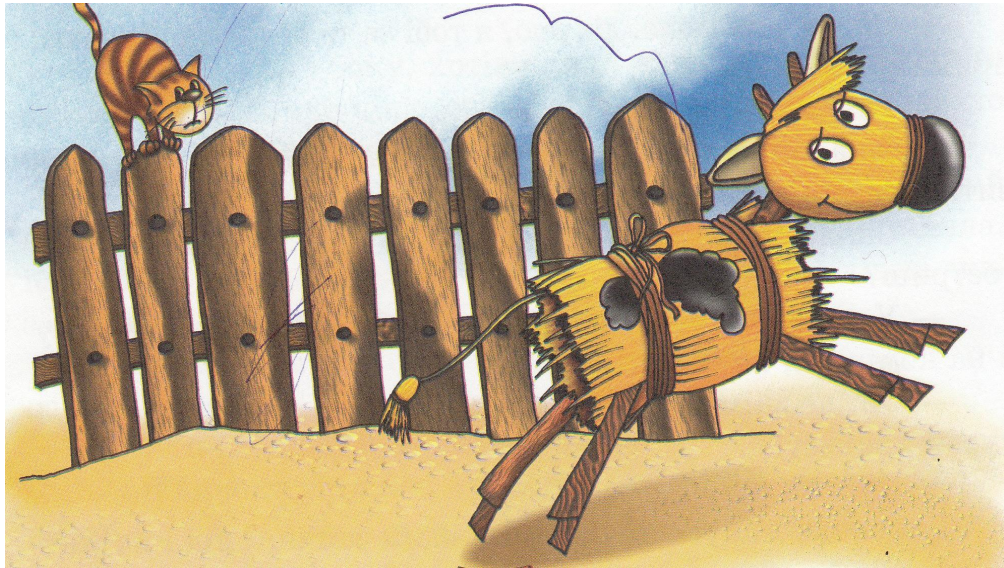
Розподілити дітей на творчі групи, кожна група готує анонс до свого розділу казок.

- I. розділ — екскурс за сюжетом українських народних казок про тварин («Колобок», «Колосок», «Солом'яний бичок»)

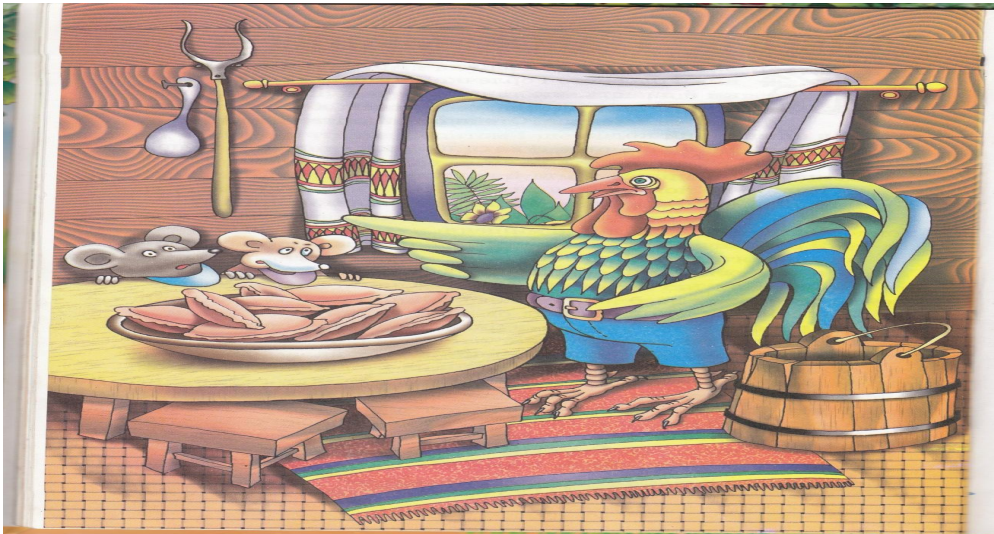
«Колобок»

«Солом'яний бичок»

«КОЛОСОК»

II розділ — мудрість у казках перемагає («Котик і Півник», «Півник та Курочка», «Вовк і семеро козенят»).

III розділ — хитрістю жити — ворогів нажити (Казка «Лисичка-Сестричка і Вовк-Панібрат»).

«Лисичка – Сестричка і Вовк – Панібрат»

- Урок 4 (ілюстрація, інсценізація казки «Півник та Курочка»)

Після роботи з ілюстрацією до казки «Котик і Півник» запропонувати створити ілюстрацію до казки «Півник та Курочка».

- Урок 5

На останньому уроці з теми «Образ Півника в народних казках» триває робота над змістом казки «Колосок».

Презентація

Тема. Повчальний світ казки «Півник та Курочка»

Мета: узагальнити знання з теми; розвинути мовлення учнів; навчити робити правильні висновки; виховати почуття дружби, доброти, чуйності, любові до рідної мови.

Обладнання: виставка книжок із народними казками; маски для інсценізації казки; ілюстрації до казок (кресворди, прислів'я, малюнки); декорації до казки «Півник та Курочка»

I. Привітання. Організація класу

Учитель

Казочко, казочко,

Сьогодні ти нас зустрічаєш.

В гостину сьогодні до тебе,

Перший наш клас завітає.

Учні

У казку вирушаєм всі разом,

Перешкоди всі пройдем,

А хто буде сумувати,

Того з собою не візьмем.

Дзвени, дзвени, мій дзвонику,

Дзвени гучніш, гучніш,

І всім, хто любить казку,

Допоможи скоріш!

II. Оголошення теми і мети уроку

— Любі діти! Сьогодні в нас дійсно святковий урок. Ви довго і старанно працювали, щоб продемонструвати ньому результати своєї праці. Нас чекає

презентація нової книжки, яку ми самостійно створили. Бажаю успішної та цікавої презентації.

ІІІ. Презентація книжки Презентація першої частина «Сила перед розумом не встоїть» (екскурс) за змістом українських народних казок про тварин).

- Анотація.

Півник у казці «Півник та Курочка розумний, він послухав Білочку і Зайчика і втік від хитрої Лисиці і злого Вовка.

Презентація ілюстрацій до казок

Творча робота учнів.

Плакат із написом прислів'я над тематику:

Дружба перемагає.

Що посієш, те й пожнеш.

Розум перемагає силу.

Перемагай труднощі розумом, а небезпеку — досвідом.

На те й голова, щоб у ній був розум.

- Гра «З якої казки?»

Стук у двері, входить Лисичка-Сестричка з кошиком, а в кошику завдання для дітей.

Лисичка. Діти, ви добре запам'ятали казки, готуючись до презентації? А чи пам'ятаєте ви слова героїв казок?

— Як відповідали мишенята Круть і Верть Півникові, коли той говорив їм про роботу? («Тільки не я!— кричав Круть. Тільки не я!— кричав Верть».)

— Що сказала Курочка Ряба, щоб заспокоїти діда і бабу? («Я знесу яйце не просте, а золоте».)

— Як Рак відповів Козі-Дерезі? («А я Рак-Неборак, укушу — буде знак».)

— Що говорила Лисичка-Сестричка Вовкові, коли він ловив рибку? («Ловися, рибко велика і маленька!»)

Лисичка. Ви дуже гарно знаєте казки, а пісеньку про мене знаєте

Діти співають пісеньку «Я — Лисичка, я — Сестричка, не сиджу без діла...»

Презентація другої частини «Мудрість у казках перемагає»

- Анотація.

У казках висміюється зло, заздрість, невихованість і тупість. Добродушний Рак провчив хитромудру Козу-Дерезу її ж методом у казці «Коза-дереза».

- Презентація ілюстрацій до казки.

Вбігає Зайчик з телеграмами і пропонує відгадати, хто прислав ці телеграми.

— Ось вижену Козу із зайчикової хатки, до вас приповзу. (Рак)

— Якщо Котик-Братик мене врятує, то я на свято до Вас прилечу. (Півник)

— Якщо від Вовка і Лисиці ми втечемо, то обов'язково на святі будемо. (Півник і Курочка)

— Як тільки зумію розігнати звірів на банкеті у лісі, зразу ж прибіжу до вас на свято. (Пан Коцький)

Презентація третьої частини «Хитрістю жити — ворогів нажити»

- Анотація.

У народі ніколи не цінують людей, які живуть хитрощами. Як би не приховав ти свою хитрість, а правда завжди стає відомою, і завжди програє той, хто хитрує.

- Презентація ілюстрацій до казки «Півник і Курочка».

Лисиця — хитра, підступна.

- Відгадування загадок.

Я, руда, низького зросту,

Хитра й довгохвоста,

На курей я дуже ласа,

В них смачненьке м'ясо. (Лисиця)

В темнім лісі проживає, Довгий хвіст пухнастий має, їй на місці не сидиться Як зовуть її?.. (Лисиця)

Довгі ноги, сіра шуба, Ще й ікласті зуби, По лісу ганяє, Зайчат лякає. (Вовк).

Презентація четвертої частини. Інсценізація казки «Півник і Курочка»

- Анотація.

У казці «Півник і Курочка» показано Півника і Курочку довірливими, безпечними.

Зайчик і Білочка попереджали про небезпеку, забороняли ламати гілочки дерев.

Хитрість Лисиці і Вовка не допомогла їм.

- Відгадування загадок.

Хто гучніш за всіх співає?

Кольоровий одяг має.

Ще й червоний гребінець? (Півник)

В нього є гарний пишний хвіст, Він до бійок має хист Тільки вийде на подвір'я —

Вмить летить пір'я. (Півень)

Годинника не має, А час знає. (Півень)

Дивиться на землю, Як зерно клює, Дивиться на небо, Як водичку п'є. (Курочка)

Фізкультхвилинка

— Хто це там уже втомився? Треба дружно всім нам встати і фізпаузу почати.

Нумо, діти, посміхніться і до сонця

потягніться, Землі рідній поклоніться.

Вліво, вправо поверніться,

Раз присядьте, два присядьте,

І за парти дружно сядьте.

- Довідка юних інформаторів про птахів.

У всіх птахів тіло вкрите пір'ям. Птахи мають дзьоб і крила. Полюбляють вони рослинну їжу, зерно, картоплю та буряк, а в літку ще черв'яків і комах. Вперше кури з'явились в Індії. Зараз курочка і півник — свійські птахи.

Існує легенда, що в давнину півень оберігав домівки від злих сил своїм голосистим співом. Навіть запорізькі козаки брали півника в дорогу, щоб він оберігав їх від нечистих сил. Півників малювали над дверима, вікнами будівель, символізуючи тим, щоб злі сили не ввійшли в домівку. Своїм голосистим горлечком півник будив господарів до роботи. Курочки несуть яйця, турботливо доглядають своїх курчаток.

Творча робота. Інсценізація казки «Півник та Курочка» (декорації до казки: дерева, кущі, хатинка).

Діти в костюмах Півника, Курочки, Білочки, Зайця, Лисиці і Вовка демонструють виставу «Півник та Курочка».

Висновок: казка вчить бути обережними, розумними, попереджати друзів про небезпеку, бути добрими та доброзичливими.

Не можемо без казки У світі ми жити,

— Бо казка вчить нас, Як потрібно дружити,

Як зло подолати, Як хитрих провчити,

Як добрих і чуйних, Й сміливих любити.

IV. Підсумок

Усі анотації, ілюстрації, прислів'я, вікторини скріплюються. Утворюється книжечка. Ознайомити учнів із титульною сторінкою, подякувати всім, хто брав участь у роботі над проектом.

ПРОЄКТ

« ПТАХИ РІДНОГО КРАЮ »

2 КЛАС

Паспорт проєкту

Автор проєкту:

Рослюк Н.М.

Назва навчального закладу.

ОЗ Демидівський ліцей

Тема навчального проєкту.

Птахи рідного краю

Навчальний курс.

Я досліджую світ

Дидактична мета проєкту.

Залучити учнів до дослідження птахів рідного краю через кращі зразки усної народної творчості українського народу та творів письменників України; вчити дітей планувати самостійну діяльність. Розвивати дослідницькі і творчі здібності; комунікативні уміння і навички, розвивати вміння презентувати результати своєї роботи. Виховувати любов і бережливе ставлення до пернатих друзів, бажання досліджувати природу рідного краю, залучати до активної природоохоронної діяльності. Сприяти самореалізації кожної дитини в колективній творчості, осмисленню неї своїх можливостей, формування власного погляду на події. Розширити знання про птахів, які занесені у Червону книгу України.

Компетентності, що формує проєкт:

-комунікативна компетентність;

- математична компетентність;
- екологічна компетентність;
- громадська і соціальна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- компетентність в галузі природничих наук, техніки і технології;
- культурна компетентність.

Методичні завдання проєкту:

- розвиток комунікативних умінь та навичок;
- формування та розвиток творчих здібностей;
- усвідомлення спільних зусиль роботи в команді.

Проблемне питання проєкту:

Збагачення знань учнів із предмету «Я досліджую світ»; виховання шанобливого ставлення до природи, бажання зберегти та примножити природні багатства рідного краю.

Самостійні дослідження учнів:

- Пошук інформації про птахів, прислів'їв, приказок, загадок, віршів та висловів на задану тему;
- малювання малюнків, виготовлення виробів з природного матеріалу;
- виготовлення костюмів;

Предметно - змістова галузь:

- природознавство;
- українська мова та читання;
- образотворче та музичне мистецтво;
- дизайн і технології;
- математика.

Оформлення результатів проєкту.

Інформаційний бюлетень, театралізована презентація.

Стисла анотація проєкту.

Закріплення знань про птахів рідного краю. Розвиток творчих здібностей учнів, вміння працювати в групах і знаходити спільні рішення. Здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, вміння презентувати свою роботу. Виховувати любов до природи.

Тривалість проєкту. Середньої тривалості.

Програмно – технічне забезпечення проєкту.

Технічне оснащення. Комп'ютер, фотоапарат.

Матеріали на друкованій основі. Підручники, довідники, енциклопедії, журнали, твори усної народної творчості.

Оцінювання діяльності учнів:

контроль вчителя за активністю, старанністю, естетичним оформленням, наступністю в роботі.

1. Перший крок у роботі над проєктом – пошуковий.

Учні розподілилися на групи за інтересами:

I група – «Науковці», які шукали інформацію про птахів: дятла, журавля, ластівку, лелеку, синицю, сороку та опрацювали матеріали з Червоної книги України про рідкісних птахів.

II група – «Народне слово» у процесі самостійного дослідження підготували прислів'я, загадки, скоромовки.

III група – «Митці» підготували легенди, цікавинки, намалювали малюнки, зробили вироби з природного матеріалу.

2. Другий крок – вивчення віршів.

3. Третій крок – складання сценарію свята.

4. Четвертий крок – презентація проєкту.

Театралізоване свято «Птахи рідного краю»

Програма театралізованого свята.

1. Звіт групи «Науковців» про проведену пошукову роботу у вигляді експрес-інформації.
2. Художня частина: звіт груп «Народне слово» та «Митці» у вигляді художнього читання віршів, загадок, прислів'їв, скоромовок, легенд, цікавинок, народних спостережень.
3. Проведення вікторини.
4. Підведення підсумків вікторини, нагородження переможців, кращих знавців птахів.

ЗВІТ ГРУПИ

«НАУКОВЦІ»

ДЯТЕЛ

**ДЯТЕЛ СТРОКАТИЙ
СЕРЕДНІЙ
DENDROCOPOS MEDIUS
(L.)**

За розмірами трохи менші, ніж великий, строкатий дятел. Забарвлення майже таке саме, але на черві і грудях у середнього

строкатого дятла добре помітний жовтий відтінок. Чорних «вусів» з боків голови немає, але є чорні смуги на шиї з боків і чорні плями з боків грудей. На голові зверху червона «шапочка», у самок голова чорна. У молодих птахів забарвлення тьмяніше.

Поширені в Західній і Середній Європі (крім півдня Піренейського півострова), на Кавказі, в Закавказзі, Малій Азії, Ірані. На Україні нечисленні гніздові та кочові птахи деяких, переважно листяних лісових масивів Полісся, Лісостепу і Карпат.

У природі відрізняються від інших строкатих дятлів (крім малого) розмірами, поведінкою (дуже рухливий) і голосом — «кік-кік-кі-кі-кік». Живляться переважно комахами, восени і взимку насінням дерев, горіхами, ягодами. Гнізда в дуплах листяних, часто фруктових дерев. Кладка в травні, з 5—7 білих яєць. Корисний птах, який потребує охорони.

ДЯТЕЛ СТРОКАТИЙ МАЛИЙ ***DENDROCOPOS MINOR (L.)***

Маленькі дятли. Маса до 30 г. Дорослі птахи зверху чорні, крім білої спини і білих смуг на крилах. На голові у самців червона «шапочка». На горлі з боків чорні «вуса». Низ тіла бурувато-білий. У молодих птахів обох статей бліда червона «шапочка». Низ тіла жовтуватий і більш плямистий, ніж у дорослих.

Поширені в лісах помірної смуги Європи, Азії і Північної Америки. В Україні звичайні, але нечисленні гніздові осілі та кочові птахи Полісся, Лісостепу, Карпат, подекуди заплавлених лісів у степовій зоні (Самарський ліс).

У природі визначаються завдяки типовому строкатому забарвленню і малим розміром. Голос — тоненьке «кі-кі-кі-кі». Живляться — майже виключно комахами — шкідниками лісу й саду. Приносять велику користь. Гнізда роблять у дуплах, які видовбують самі в деревах м'яких порід. Повна кладка з 5—9 білих яєць, у першій половині травня. Вилітають з гнізда в червні. Восени кочують, часто залітають у сади і парки населених пунктів.

Птахи дуже корисні. Потребують охорони.

ЛЕЛЕКА

ЛЕЛЕКА БІЛИЙ, БУСОЛ, АБО ***ЧОРНОГУЗ*** ***CICONIA CICONIA (L.)***

Великі довгоногі птахи. Маса до 3500 г. Забарвлення чорно-біле. Самці і самки забарвлені однаково. У молодих птахів замість чорного кольору у забарвленні — буруватий. Поширені в помірній смузі Європи, в

Північній Африці, Малій і Середній Азії, на Далекому Сході, в Японії. Птахи перелітні, зимують у Південній Африці і Південній Азії. В Україні гніздяться майже по всій території республіки, крім південного сходу, Криму, високогір'я Карпат. Гніздяться, за рідкісним винятком, у населених пунктах або поблизу них. їжу збирають на сирих Луках, по берегах прісноводних водойм. Пташенята пищать, дорослі птахи голосу не мають, можуть тільки досить гучно торохтіти дзьобом, що можна почути лише в гніздовий період.

Живляться виключно тваринною їжею, переважно жабами, пуголовками, дрібною рибою, плазунами, водяними безхребетними. Зрідка хапають дрібних ссавців і птахів. Прилітають на Україну в березні. Гнізда багаторічні. Птахи починають їх ремонтувати або будувати нові на початку квітня. Гнізда з досить товстих палок, дуже міцні, витримують найсильніші вітри й бурі. Будують^ їх птахи на дахах будівель, деревах, іноді на стовпах телефонної чи електричної мережі. Повна кладка з 3— 6 білих великих яєць, у кінці квітня — на початку травня. Насиджують обидва птахи, 33 дні. Пташенята залишаються в гнізді близько двох місяців (53—55 днів).

Осінній відліт починається дуже рано, в кінці серпня. У цей час птахи часто збираються великими табунами. У першу половину вересня переліт закінчується по всій території республіки.

Здавна чорногузи користуються любов'ю і повагою у населення всіх країн і їх практично скрізь охороняють.

ЛАСТИВКА

ЛАСТИВКА СІЛЬСЬКА* *HIRUNDO RUSTICA L.

Маса 20—35 г. У дорослих птахів забарвлення верхньої частини тіла чорне, із синім металічним блиском. Лоб і горло руді, на волі поперечна смуга. Низ тіла білий, з жовтуватим відтінком. Крайня пара стернових пер дуже видовжена, завдяки чому хвіст має глибоку виїмку. У самок ці пера коротші, ніж у

самців. У молодих птахів забарвлення верху тіла без блиску. Руді частини оперення бліді (жовтуваті).

Поширені по всій Європі і Азії, крім Крайньої Півночі, у Північній Америці і Північній Африці. Птахи перелітні. Зимують у Південній Африці, Південній Азії і Південній Америці. В Україні гніздові і перелітні птахи всієї території. Гніздяться виключно у сільських населених пунктах, стайнях, хлівах, де є свійська худоба.

У природі визначити їх дуже легко, тому що не бояться людини, підпускають її дуже близько до себе. У польоті відрізняються від інших ластівок довгим хвостом. Полюють на Комах на льоту. І в польоті, і сидячи на проводах, на будівлях, щебечуть. Голос — коротенька тріскотлива пісенька, яку можна чути в шлюбний період. В інші пори року або коли дуже налякані подають коротенький пронизливий крик — «ді-біст» або «тіі-віт». Живляться переважно літаючими комахами: двокрилими, жуками, метеликами, бабками. У погану погоду збирають комах і павуків на стінах і дахах будівель. Воду п'ють також іноді на льоту.

На місця гніздування прилітають у середині квітня. Гнізда у вигляді глибоких кошиків будують попід стелями і на стінах будівель з вологого ґрунту, змоченого власною слиною, скріплюють його кінським волосом тощо. Зсередини гніздо вимощують пір'ям, м'якою травою, кінським волосом. На рік буває дві кладки з 4—6 білих з плямками яєць, у середині травня — в кінці червня. Насиджує самка, 13—16 днів. Пташенята залишаються в гнізді 20—22 дні.

ЛАСТИВКА МІСЬКА ***DELICHON URBICA (L.)***

Маса 20—23 г. У дорослих птахів верх тіла чорно-синій, блискучий. Поперек і надхвістя білі. Низ тіла білий, з буруватим відтінком на горлі. У молодих птахів забарвлення верхньої частини тіла чорно-буре, без блиску.

Поширені по всій Євразії, крім Крайньої Півночі, і в Північно-Західній Африці. Птахи перелітні. Зимують в Екваторіальній і Південній Африці і Південній Азії. На Україні їх можна зустріти в населених пунктах, у районі великих мостів, гребель та інших кам'яних споруд. У Криму є гніздові колонії цих птахів на скелях у горах і за межами населених пунктів.

У природі визначаються за забарвленням і поведінкою. Голос — дзвінке «тирр-тирр» або в разі переляку «стер-стер». Пісенька тихенька, спокійна. Живляться, як і сільські ластівки, літаючими комахами.

Прилітають навесні, в першій половині квітня. Гніздяться колоніями, переважно на стінах, під вікнами, карнизами кам'яних будівель, рідше на скелях. Гнізда у вигляді глибокої чаші приліплюють до стіни. Роблять їх з мокрого ґрунту, змащеного слиною, вимощують пір'ям, травою тощо. Будують гнізда обидва птахи, 12—14 днів. Повна кладка з 4—6 білих яєць, двічі на рік — у другій половині травня і в липні. Насиджують обидва птахи, 12—15 днів. Пташенята залишаються у гнізді 18—22 дні, залежно від метеорологічних умов. В серпні збираються в зграї і починають відлітати на зимівлю. Відліт триває весь вересень і закінчується на початку жовтня. Птахи корисні і декоративні. Потребують повної охорони.

ЛАСТИВКА БЕРЕГОВА ***RIPARIA RIPARIA (L.)***

Найменші з ластівок. Маса до 15—16 г. Дорослі птахи зверху рудувато- або сірувато-бурі. Низ тіла брудно-білий, на грудях бура поперечна смуга. Молоді птахи зверху рябі, бо пір'я має рудуваті облямівки. Горло з буруватим відтінком. Поширені майже по всій Європі і Азії, крім Крайньої Півночі і тропічних країн, у Північній Африці і Північній Америці. Птахи перелітні. Зимують в Африці, Індії, Південній Америці. В Україні гніздові і перелітні птахи всіх зон. Утворюють численні гніздові колонії в урвищах ярів, балок, у берегових лесових кручах над річками, берегами лиманів.

У природі визначаються за зовнішнім виглядом і сіро-бурым забарвленням. Літають у пошуках комах над водою і близько біля води. Голос — негучне щебетання «тгrr-тгrr». Живляться літаючими комахами, переважно двокрилими, жуками, бабками.

На місця гніздування прилітають у другій половині квітня — на початку травня. Утворюють великі (до кількох сот пар) гніздові колонії. Обидва птахи лапками виривають нірку, довжиною до метра і більше. Риють 2—4 дні. У середині гніздо вимощують сухою травою, пір'ям. Повна кладка з 4—6 білих яєць, у травні — липні. Сезон кладки дуже розтягнутий, бо чимало кладок гине від різних причин.

Насиджують обидва птахи, 12—15 днів. Пташенята стають дорослими через 17—20 дні

СИНИЦЯ

Синиця-гарний рухливий птах, завбільшки як горобець.

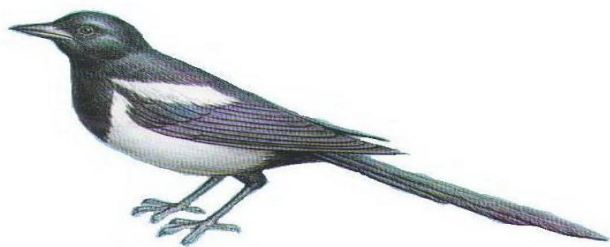
Її легко можна впізнати по зеленуватому забарвленню спини, жовтих грудях із чорною смугою і чорній шапочці на голові. Це вона одна з перших наприкінці лютого — на початку березня короткою дзвінкою піснею сповіщає про настання весни й тепла.

Синиця дуже плодюча. Вона рано гніздиться й відкладає до 12 яєць. Через два тижні вилуплюються пташенята, а ще через три тижні виводок залишає гніздо. Невдовзі дорослі синиці відкладають яйця знову, іноді в тому самому

гнізді.

Селяться синиці в мішаних лісах, багато їх у парках, садах, поблизу людського житла. Восени і взимку вони групуються в невеликі зграї. Перепурхуючи з гілки на гілку, синиці уважно оглядають щілини в корі, шукаючи там комах.

Синиця підлягає охороні.

СОРОКА

Довгохвості строкаті птахи, розмірами такі, як галки. Маса 220 -250 грам. У дорослих птахів голова, шия, воло, частина грудей чорні, із зеленуватим металічним блиском. Задня частина грудей, черево, поперек і плечові пера білі. Хвіст довгий, чорний, з металічним блиском. У молодих птахів оперення тьмяне без блиску.

Поширені майже в усіх країнах північної півкулі, крім Крайньої Півночі і Східного Сибіру. На Україні гніздові осілі птахи всієї території. Улюблені місця - узлісся, молодняки, зарості чагарників, по берегах водойм, у ярах, балках, садах, пришляхових і полезахисних смугах. У природі їх визначають завдяки характерним забарвленням, поведінці і зовнішньому вигляді. Голос – гучне стрекотання і дзвінке

«чак-чак».

Живляться комахами, зерном, маленькими тваринами, падаллю. На місцях гніздування з'являються дуже рано, бо зимують у тих самих місцях або поблизу від них. Гнізда у вигляді великих, закритих зверху куль, із сухих палок, будують найчастіше в густих колючих чагарникових заростях або високо на деревах. У середині гніздо обмазане глиною і вимощене сухою травою, корінцями. Повна кладка з 5-7 зеленуватих, з темними плямками яєць, у середині – кінці квітня на початку травня появляються пташенята. Насиджує самка 17-18 днів. Пташенята залишаються в гнізді 22-24 дні.

Знищуючи, шкідливих комах і гризунів, сороки приносять велику користь, але вони іноді руйнують гнізда інших співочих птахів. Але самих птахів слід охороняти, ні в якому разі не знищувати.

ЧЕРВОНА КНИГА УКРАЇНИ

Птахи Рівненської області, занесені до Червоної книги

1. **ЛЕЛЕКА ЧОРНИЙ** (аист чорный). Ряд Лелекоподібні, родина Лелекові. Зникаючий вид. Величиною трохи менший, ніж лелека білий. Колір пір'я зверху чорний з коричневим відтінком, знизу під тулубом - біле. Ноги і дзьоб - червоні. Гніздиться на вершинах старих дерев. Живиться жабами, ящірками, жуками.
2. **ЗМІЄЇД** (змееяд). Ряд Соколоподібні, родина Яструбові. Рідкісний вид. Живиться виключно зміями, рідко земноводними. Поширений в місцевості, де є значна кількість плазунів. Гніздиться у великих масивах лісу, ближче до їх країв. Зустрічається на території всієї області.
3. **БЕРКУТ** (беркут). Ряд Соколоподібні, родина Яструбові. Рідкісний, зникаючий вид. Могутній орел будує свої гнізда на вікових деревах, в місцях важкодоступних людині. Беркут ловить різних звірів - від мишей до лисиць, нападає і на крупніших - козульт. Зустрічається в лісах поблизу с.Переброди Дубровицького району.
4. **ОРЕЛ-КАРЛИК** (орел-карлик). Ряд Соколоподібні, родина Яструбині. Рідкісний вид. Птах оселяється в лісі поблизу значних відкритих просторів. Живиться невеликими звірами, птахами і мишовидними гризунам. Зустрічається на півночі області.
5. **ОРЛАН-БІЛОХВІСТ** (орлан-белохвост). Ряд Соколоподібні, родина Яструбові. Зникаючий вид. Занесений до «Червоної книги МСОП». Живе поблизу річок, озер, живиться рибою, птахами. Гнізда будує на верхівках дерев. Потомство може виводити з одного гнізда багато років, тоді гніздо набуває гігантських розмірів. Зустрічається на півночі області.
6. **ШУЛІКА РУДИЙ** (красный коршун). Ряд Соколоподібні, родина Яструбові. Зникаючий вид. Від звичайного чорного шуліки відрізняється

червонувато-коричневим забарвленням і більш глибокою виразкою хвоста. Гнізда влаштовує в глибині значних лісових масивів поблизу галявин на деревах або товстих бічних гілках, живиться трупами, дрібними гризунами і птахами, рідше рибою, Зустрічається поблизу с.Переброди Дубровицького району.

7. **БАЛОБАН** (балобан). Ряд Соколоподібні. Рідкісний вид. Невеликий за розміром птах з широкими і гострими крилами. Селиться в острівних лісах поблизу річок. Живиться мишовидними гризунами, дрібними птахами. Зустрічається на крайньому північному сході області.
8. **ЖУРАВЕЛЬ СІРИЙ** (журавль серый). Ряд Журавлеподібні, родина Журавлині. Великий, стрункий птах гніздиться на відкритих болотах, здебільшого там, де є ягідники журавлини. їжа різноманітна: жаби, ящірки, молюски, жуки, комахи, насіння ягід, злакових зернових. Поширений в півкічно-східній частині області.
9. **ПУГАЧ** (филин). Ряд Совоподібні, родина Справжні Соби. Великий птах з двома боковими відрогами на голові. Селиться в молодих соснових лісах далеко від людського житла, веде прихований осідлий спосіб життя. Живиться різними гризунами, птахами. Зустрічається по всій території області.
10. **ГЛУХАР** (глухарь). Ряд Куроподібні. Один з найбільших представників куриних. Оселяється у великих старих лісах. Глухарі більше перебувають на деревах, де й живляться взимку майже тільки хвоєю, а в інші пори року - ягодами, жолудями, насінням, зеленими ніжними листками.
11. **СОВА БОРОДАТА** (сова бородатая). Ряд Совоподібні, родина Справжні Соби. Велика темна сова. Очі жовті. Навколо очей концентричні темні кільця. Під дзьобом темна «борідка», «вуса» і «брова» світлі.
12. **СКОПА** (скопа). Ряд Соколоподібні. Великий хижий птах. Вид, що знаходиться під загрозою зникнення. Гнізда влаштовує на старих деревах біля великих водойм, багатих рибою. Може навіть ловити рибу, яка перевищує вагу птаха,
13. **СИПУХА** (сипуха). Ряд Совоподібні, родина Справжні Соби. Сова трохи більша за голуба. Верх тіла рудувато-сірий, з темними й світлими цятками. Низ дуже світлий, рудий, з дрібними темними крапками або білий.
14. **ОЧЕРЕТЯНКА ПРУДКА** (камышевка). Птах менший за горобця. Живиться дрібними комахами. Зустрічається у пониззях річок, а також по очеретяних заростях водойм.
15. **ГОГОЛЬ** (гоголь). Птах помітно менший за свійську качку. Забарвлення голови в самця навесні чорне, із зеленим блиском. Між оком і дзьобом велика біла пляма. Живиться молюсками, комахами, дрібною рибою, насінням водяних рослин.
16. **ПІДОРЛИК МАЛИЙ** (малый подорлик). Ряд Соколоподібні, родина Яструбині. Невеликий орел. Забарвлення темнобуре. На надхвісті буває біла пляма. Винищує шкідливих гризунів.

ЛЕЛЕКА ЧОРНИЙ **CICONIA NIGRA (L.)**

Птахи розміром з білого лелеку. Маса 3000—3500 г. Забарвлення більшої частини оперення в дорослих птахів чорне, із зеленим блиском.

Лише нижня частина грудей і черево білі. У молодих птахів колір оперення чорно-бурий.

Поширені чорні лелеки майже по всій Євразії, крім північних і південних тропічних областей, але спорадично, місцями, і кількість їх дуже невелика. Птахи перелітні. Зимують у Південній Африці і Південній Азії. На Україні гніздяться поодинокими парами в лісах Карпат і деяких районах Полісся. Улюблені місця перебування — старі мішані ліси, поблизу річок, озер і великих боліт. У природі визначити їх легко. Вони схожі на білого лелеку поставою тулуба і в польоті.

Птахи мовчазні, але зрідка подають звуки, подібні до «че-лі» або «чи-лі». Можуть торохкотіти дзьобом, як і білі лелеки.

Пташенята в гнізді пищать, але не голосно і тому не завжди можна їх почути. Коли стають більшими, можуть досить гучно гелготіти.

Живляться, як і білі лелеки, тваринною їжею — дрібними хребетними, комахами тощо. До місць гніздування прилітають у другій половині березня — на початку квітня. У кінці квітня починають ремонтувати або будувати гніздо. Гнізда великі, як і в білого лелеки, складені з гілок, паличок, виключно на деревах, у віддалених кварталах лісу. Відомі випадки гніздування і поблизу людини. Повна кладка з 2—5 білих яєць, у травні. Насиджують обидва птахи, 32—34 дні.

Пташенята залишаються в гнізді понад два місяці.

Осінній відліт в Україні з кінця серпня до середини — кінця вересня. Як рідкісні зникаючі птахи, лелеки чорні потребують охорони. Цей вид занесено до Червоної книги України.

ЗМІЇД **CIRCAETUS FEROX (GM.)**

Чималі птахи, за розмірами такі, як великий підорлик. Маса самців до 1700, самок до 2000 г. Дорослі птахи зверху бурі, знизу білі, з бурими плямами, на череві і боках поперечними, на горлі й волі — поздовжніми. У молодих птахів на нижній частині тіла плями рудуваті.

Поширені в помірній і північній смугах Європи і Азії, на схід до Барнаула, Караганди і Павлодара, в Північній Африці. Зимують в Африці і Південній Азії. В Україні малочисленна навіть рідкісні гніздові птахи деяких районів Полісся, Лісостепу і Криму. Оселяються в старих високостовбурних лісах.

У природі відрізняються від інших хижих птахів великою головою з яскраво-жовтими очима. У польоті видно довгі напівзігнуті крила з трохи розчепіреними маховими перами. Хвіст довгий, з поперечною смугастістю. Голос — звуки «хійо-хійо». Самки подають звуки, що нагадують нявкання. Живляться переважно плазунами (за що дістали свою назву), яких добувають, вистежуючи в повітрі або ганяючись за ними на землі. Зрідка поїдають інших невеликих хребетних, а також великих комах.

У лісостеповій зоні України ці птахи з'являються навесні, в кінці березня — на початку квітня. Гнізда роблять на високих деревах із сучків, паличок, вимощують зеленими гілочками, листям, мохом. Гнізда невеликі за розміром. Повна кладка з одного білого яйця, в кінці квітня — на початку травня. Насиджують обидва птахи, 35—37 днів. Пташенята сидять у гнізді близько 60 днів. Осінній відліт у вересні — на початку жовтня.

Рідкісні птахи, кількість яких невпинно зменшується. Їх занесено до Червоної книги України.

ОРЕЛ-БЕРКУТ **AQUILA CHRYSÆTUS (L.)**

Великі птахи, майже такі, як орлан-білохвіст. Маса самців до 4,5, самок до 5 кг і навіть більше. Дорослі птахи темно-бурого кольору. Голова, шия і воло трохи світліші. Стернові пера на кінцях чорно-бурі, біля основи із сірим мармуровим візерунком. Молоді птахи мають таке саме забарвлення, як і дорослі, але стернові пера в них білі, з чорними кінцями.

Поширені в лісовій зоні гірських країн Євразії і Америки. Птахи осілі або частково кочові. На Україні рідкісні гніздові птахи Карпат. В інших районах країни бувають лише під час кочівлі. Улюблені місця перебування — ділянки старого лісу, які рідко відвідують люди, скелясті гори, урвища. Визначити легко за великими розмірами, темним забарвленням і характерним орлиним силуетом у польоті (розчепірені пера крил, заокруглений, порівняно короткий і широкий хвіст). Довго літають ширяючим польотом високо над землею.

Голос — найчастіше характерний клекіт, який можна передати як часте повторювання «кв'як-кв'як-кв'як».

Живляться переважно живими ссавцями і птахами навіть великих розмірів (молоді козулі, лисиці, гуски). Рідше поїдають падло.

Гнізда з товстих сучків, гілок, великих розмірів, високо на деревах або на стрімких неприступних скелях. Птахи займають їх багато років підряд і кожного року ремонтують, добавляючи новий будівельний матеріал. У такому гнізді вільно може розміститися людина. У кладці 1 — 2 яйця, брудно-білі, з бурими плямами.

Насиджують обидва птахи 45 днів. Пташенята залишають гніздо через 2,5 місяці; лише в кінці серпня вони починають самостійне життя.

Орла-беркута нерідко можна спостерігати і взимку, коли він полює на зайців, куріпок та інших тварин.

Не зважаючи на те, що беркути можуть завдавати деякої шкоди мисливському господарству і тваринництву, їх слід суворо охороняти, як дуже рідкісних птахів. Занесені до Червоної книги України.

ОРЕЛ-КАРЛИК **HIRERAAETUS PENNATUS GM**

Найменші з орлів. Маса самців до 800, самок до 1000 г. Дорослі птахи мають два типи забарвлених: темно-буре, трохи світліше на шиї, грудях і череві або буре зверху, білувате знизу. Молоді птахи також двох типів забарвлення.

Поширені в помірній смузі. Європи і Азії, на схід до Забайкалля, в Передній Азії, Індії, Індонезії, Австралії, Південній і Північній Африці але спорадично, в окремих місцях. В Україні гніздові і перелітні птахи. Поширені у лісових масивах Полісся, Лісостепу і Карпат, переважно в листяних старих лісах.

У природі трохи нагадують канюків, але мають типовий орлиний силует у польоті. Літають швидко, можуть довго ширяти в повітрі або ковзати вниз з напівскладеними крилами. Голос — часто повторюване дзвінке «кі-кі-кі» або «кю-кю-кю».

Живляться дрібними гризунами і птахами, яких добувають у, лісі і на прилеглих полях.

Прилітають у середню смугу України у кінці березня — на початку квітня. Відкладанню яєць передують характерні «шлюбні ігри» в повітрі. Гнізда із сучків, паличок, високо на старих великостовбурних деревах. Іноді використовують гнізда інших птахів. Повна кладка з 2 жовтуватого-світло-зелених яєць (іноді з неясною блідою плямистістю), в кінці квітня. Насиджує переважно самка, 32—34 дні. Пташенята перебувають у гнізді 48—50 днів.

Відлітають на зимівлю в кінці вересня, зрідка затримуються до половини жовтня. Птахи корисні. Хоча вони завдають деякої шкоди в природі, знищуючи дрібних птахів, проте знищують і дуже багато шкідливих гризунів.

Орли-карлики нечисленні і з кожним роком їх кількість помітно зменшується в зв'язку зі зменшенням площі старих лісів, тому ці птахи також заслуговують на повну охорону. Їх занесено до Червоної книги України.

ОРЛАН-БІЛОХВІСТ, АБО СІРУВАТЕНЬ *HALIAEETUS ALBICILLA (L.)*

Великі птахи але менші за грифа і сипа. Маса самців до 4,5, самок до 5—6 кг. Дорослі птахи темно-бурі. Голова і шия значно світліші, іноді майже брудно-білі. Надхвістя строкате або біле, стернові пера білі. Молоді птахи відрізняються від старих строкатим забарвленням, світлою, буро-жовтою плямистістю.

Поширені майже по всій Євразії (крім Крайньої Півночі, а також півдня Європи і Азії), на схід до Тихого океану, в Ісландії і в південній частині Гренландії. Зимують на півдні Євразії. На Україні рідкісні гніздові, перелітні і зимуючі птахи. Зустрічаються поодинокими парами або окремими особинами. Гніздяться по заплавлених лісах у долинах великих річок (Дніпро, Дунай, Дністер), але їх дуже мало.

У природі визначаються за силуетом у польоті: досить короткий, клиноподібний хвіст, широкі й довгі крила з розчепіченим пір'ям. Хвіст у старих птахів білий і добре помітний на далекій відстані. Можуть довго ширяти в повітрі на значній висоті, виглядаючи здобич. Голос — хрипле каркання «кра-кра-кра» або скиглення «кип-кип-кип».

Живляться рибою, невеликими ссавцями, дикими і свійськими птахами. Охоче їдять також падло і покидьки. Іноді забирають здобич у слабіших хижих птахів (наприклад, у скопи).

Прилітають в Україну рано, наприкінці лютого — на початку березня. Уже в середині березня, а іноді раніше можна знайти повну кладку з 2 білих, іноді з блідими рудими плямами яєць. Гнізда великі, з товстих сучків, високо на старих деревах. Період насиджування 35 днів. Насиджує більше самка, самець іноді її підмінює. Пташенята залишаються в гнізді близько 3 місяців.

Ще кілька десятків років тому орлани-білохвості були звичайними, хоч і нечисленними гніздовими птахами, майже всіх природних зон республіки. Гніздилися навіть поблизу великих міст (наприклад, біля Києва). Але внаслідок переслідування людиною і вирубування заплавлених лісів, кількість їх почала дуже швидко зменшуватися. Зараз це рідкісні, зникаючі птахи, яких ретельно охороняють. Занесені до Червоної книги України.

Дуже рідко в південній області України (Асканія-Нова) залітає другий вид орланів — орлан довгохвіст (*Haliaeetus leucorhynchus* {Pall.}), поширений у степах і пустинях Азії, на схід від Уралу. Від орлана-білохвоста відрізняється чорною смугою на хвості і темнішим, бурим забарвленням.

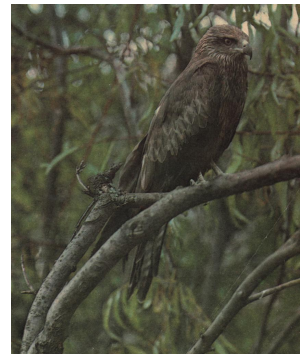
Живлення, гніздування, особливості поведінки такі самі як у орлана-білохвоста.

ШУЛІКА ЧОРНИЙ *MILVUS KORSCHUN (GM.)*,

Птахи середнього розміру. Маса самців до 900, самок до 1200 г. У дорослих птахів верх темно-бурий, низ — іржасто-бурий. Голова і шия зі світлими плямами. Хвіст бурий, з нечіткою поперечною, темною смугастістю.

Молоді птахи темно-бурі, зі світлими плямками.

Поширені майже по всій Євразії, Африці, Австралії, Індонезії.

Птахи перелітні, зимують в Африці, Південній Азії. В Україні звичайні і досить численні птахи всіх лісистих районів республіки, включаючи заплавні і байрачні ліси степової зони. Гніздяться в лісах різного типу, але улюблені їх місця — ділянки старого листяного або мішаного лісу.

У польоті шуліку можна визначити за характерним силуетом (довгі, не дуже широкі крила з розчепіреними маховими перами, довгий вирізаний виделкою хвіст). Часто тривалий час кружляє у повітрі, іноді над водою, виглядаючи здобич. Кричить досить гучно. Крик нагадує іржання високих тонів або звук «кі-кі-кі», який часто повторюється.

Живляться шуліки різноманітною їжею: дрібними гризунами, комахами, плазунами, рибою. Охоче поїдають падло та різні покидьки. Типові поліфаги (всеїдні).

На місця гніздування в Україні прилітають у різні числа березня — на початку квітня. Гнізда роблять на деревах, у розгалуженні гілок. Це досить велика споруда із сучків, паличок, стебел трав, вимощена травою, шерстю, шматками паперу, ганчірок. Повна кладка з 2—4 білих, з іржаво-бурими плямами яєць, у кінці квітня — на початку травня. Насиджує переважно самка (самець лише час від часу підміняє її), близько 30 днів. Пташенята лишаються в гнізді 6 тижнів. Восени відлітають на зимівлю у вересні — першій половині жовтня.

У природі чорні шуліки відіграють роль санітарів, які поїдають падло, покидьки, слабих, хворих тварин. Знищують також шкідливих гризунів. Їх слід вважати корисними птахами й охороняти, незважаючи на те, що вони можуть схопити курча або каченя.

Близький родич шуліки чорного рудий шуліка (*Milvus mil-vus* (I)). Птах таких самих розмірів, але більш рудий. Поширений у Західній Європі, Закавказзі, Північній Африці і Малій Азії. На Україні це нечисленний гніздовий і перелітний птах західних районів Полісся, Лісостепу і Прикарпаття. За особливостями свого життя дуже близький до чорного шуліки. Корисний зникаючий птах, якого потрібно охороняти. Занесений до Червоної книги України;

БАЛОБАН **FALCO CHERRUG J. E. GRAY.**

Великі соколи, такі самі, як сапсан. Маса самців до 900, самок до 1200 г. У дорослого самця верхня частина тіла бура, зі світлими облямівками пер. Верх голови з бурими штрихами і світлими краями пер. Низ тіла білий, з позовжніми бурими плямами. Молоді птахи схожі на дорослих, але з темнішим забарвленням верхньої частини тіла і плямистим низом тіла.

Поширені в лісостеповій і степовій зонах Європи і Сибіру. Прилітають в Україну у кінці березня, відлітають у жовтні.

Зимують на Балканах, на Кавказі, в Північній і Північно-Східній Африці, в Малій, Середній, Південній і Південно-Східній Азії.

Улюблені місця перебування — масиви старого високостовбурного лісу, який межує з відкритими степовими або польовими ділянками, -де птахи добувають їжу. У природі відрізняються від сапсанів широкими крилами і довшим хвостом. Забарвлення одноманітніше, немає чорних «вусів». Голос — швидке пронизливе скигління, подібне до крику сапсана. Живляться також живими тваринами, але віддають перевагу дрібним ссавцям — ховрахам, хом'якам, ми-шовидним гризунам, яких ловлять на землі, а також птахами — жайворонками, голубами, галками. Гніздяться на високих деревах. Найчастіше займають гнізда інших птахів: круків, граків, чапель, причому іноді викидають яйця або пташенят хазяїна гнізда. Повна кладка з 3—5 іржаво-рудих яєць, на півдні лісостепової зони України у кінці квітня. Період насиджування триває 28 днів. Пташенята залишаються в гнізді 40—45 днів.

Рідкісні, зникаючі птахи. Кількість їх зменшується внаслідок змін ландшафтів на півдні України. Підлягають особливій охороні. Занесені до Червоної книги України.

Серед інших великих соколів на Україну зрідка залітає кречет (*Falco gyrfalco* L.), поширений в зоні тундр Євразії і Північної Америки. Живиться майже виключно птахами, в тому числі чималими мисливськими — качками, куріпками, тетеревами тощо. У природі його легко визначити за великими розмірами (маса до 2000 г) і світлим забарвленням. Рідкісний птах, що потребує охорони. Занесений до Червоної книги України.

ЖУРАВЕЛЬ СІРИЙ *GRUS GRUS* (L.)

Великі птахи. Маса до 7 кг. Передня частина тіла сіра, зверху темно-сіра. Лоб, вуздечка і тім'я вкриті чорними, волосоподібними перами. Потилиця гола, червоного кольору. Від очей по боках голови проходять білі смуги, які є також на ший. У молодих птахів голова рудувата, на ній немає волосоподібних пер.

Поширені спорадично в помірній смузі Європи, Азії, у Північній Африці. Зимують у Північній і Східній Африці та Південній Азії. В Україні гніздяться в небагатьох районах Полісся і східного Лісостепу (Полтавська область), в долині р. Самари. На прольоті бувають по всій території України. Гніздяться на великих, важкодоступних болотах.

У природі цих птахів дуже легко визначити і в польоті, коли вони вишикуються трикутником або ламаною прямою лінією, і на землі за кольором і поведінкою. Крик журавлів—гучне курликання під час перельотів і «шлюбних» ігор, яке не можна сплутати ні з якими іншими пташиними голосами.

Живляться сірі журавлі і тваринною, і рослинною їжею, переважно зеленими частинами рослин, насінням, ягодами. З тварин поїдають комах та інших безхребетних, а також земноводних, плазунів, яйця і молодь птахів.

Прилітають у другій половині березня. Оселяються на глухих зарослих болотах. Під час шлюбного періоду самці влаштовують своєрідні групові «танці». Гнізда

роблять на купинах, на заламаному очереті, іноді в ямці на землі. Вимощують їх стеблами сухих трав'янистих рослин. У кладці, яку можна знайти в кінці квітня — на початку травня, 1—2 рудуватих або глинясто-бурих, з рудувато-бурими плямами яєць. Насиджує переважно самка, 29—31 день. Пташенята ростуть близько двох місяців. Відлітають у кінці серпня — жовтні.

Кількість цих птахів весь час зменшується, тому їх треба ретельно охороняти. Занесені до Червоної книги України.

ПУГАЧ **BUBO BUBO (L.)**

Найбільші із сов. Маса до 3300 г. Дорослі самці зверху темно-руді або темно-вохристі, з чорними поздовжніми і поперечними смугами. На голові довгі, чорні з рудими краями пір'яні «вушка». Нижня частина тіла білувата або жовтувата, з чорно-бурими поздовжніми плямами і темними поперечними смугами. Самка трохи темніша.

Молоді птахи у пуховому оперенні білі, у перехідному (так званий мезоптиль) білувато-жовті, з темними смугами.

Поширені пугачі майже по всій Євразії, крім північних і тропічних областей, і в Північній Африці. Улюблені місця перебування — глухі старі ліси, скелясті урвища в горах, лесові берегові обриви тощо. В Україні малочисленна навіть рідкісні гніздові птахи всіх зон.

У природі добре відрізняються від усіх сов розмірами, забарвленням, зовнішнім виглядом. Голос навесні — гучне «пууу-гу, пуу-гу».

З гучним і неприємним криком пугача пов'язано чимало різних казок і забобонів. Найчастіше люди ч чули його вночі, і тому він викликав у них страх.

Живляться зайцями, ховрахами, білками, куріпками, рябчиками, тетеревами, куликами, качками. Полюють уночі.

Гнізда в ямці, під корчем, пеньком, поваленим деревом, у печері, щілині. У кладці 2, рідше 3, білих кулястих яйця, в кінці березня — на початку квітня. Насиджує самка, 35 днів. Стають дорослими молоді птахи через 2,5—3 місяці.

Незважаючи на те, що пугачі живляться мисливськими звірами і птахами, вони заслуговують на повну охорону, бо належать до рідкісних, зникаючих видів. Занесені до Червоної книги України.

Як всі хижі тварини, пугачі в природі здійснюють санітарні і селекційні функції, знищуючи хворих і старих тварин.

ГЛУХАР **TETRAO UROGALLUS L.**

Великі птахи, значно більші за свійську курку. Маса самців 5—5,5, самок — до 2,5 кг. Добре виявлений статевий диморфізм не тільки в розмірах, а й у

забарвленні. У дорослих самців голова, шия, передня частина спини, тіло з боків, покривні пера хвоста синювато-сірі, з тонкою хвилястою смугастістю. Воло й черево чорні. Воло з яскраво-зеленим, металічним блиском. Спина, плечі і покривні пера крила каштаново-коричневі, зі світлими смужками. Над очима червоні бородавчасті брови. У дорослих самок і молодих птахів верх тіла темно-бурий, з рудувато-вохристою поперечною смугастістю. Нижня частина тіла рудувато-вохриста з темно-бурими поперечними смужками і плямами. На грудях і череві кінчики пер білі. Воло руде, кінці рульових пер білі. Типові птахи тайгових лісів, поширені по всій зоні хвойних лісів і в гірських лісах Європи і Азії, на схід до басейну річки Лени. Улюблені місця — глухі, далекі від житла ділянки хвойних лісів. Птахи осілі. На Україні нечисленні, навіть рідкісні, гніздові птахи деяких районів Північного і Північно-Західного Полісся та деяких гірських хребтів Карпат.

У природі їх легко визначити за великими розмірами, характерним забарвленням, здатністю ховатися в заростях і раптово, з великим шумом вилітати майже з-під самих ніг.

Під час «шлюбних» ігор самці видають характерну гаму звуків, які влучно називають «кляцання» і «точіння». Під час небезпеки самка подає короткі уривчасті звуки «тик-тик» або «бак-бак». Налякані глухарі із шумом і хлопанням крил важко злітають із землі або дерева і швидко летять по прямій, ламаючи крилами сухі гілки.

Живляться глухарі переважно рослинною їжею — голками хвойних дерев, бруньками і зеленими листочками, молодими пагонами. Охоче їдять лісові ягоди, насіння, комах та інших лісових безхребетних тварин. Узимку живляться майже виключно хвоєю сосни, ялини, смереки. Як і інші курині, люблять «купатися» в пилюці, в певних місцях, так званих «порхалищах».

Гніздовий період починається рано, коли в лісі ще лежить сніг. На Україні, в горах Карпат — найчастіше в середині квітня. Самці збираються в певних, улюблених сцях («токовищах») багато років підряд, якщо птахів ніхто не лякає. Самці (іноді до кількох десятків) прилітають на «токовище» ще вдосвіта і спочатку мовчки сидять на деревах, а потім, вже перед світанком, злітають на землю або сідають на улюблених деревах і починають співати. Спочатку це уривчасте подвійне «кляцання»: «тик-так-тик-так», що поступово прискорюється і переходить у «точіння», яке дуже приблизно можна передати як «кігівря-кігівря-кігів-ря» або «кігіржі-кігіржі-кігіржі», повторюється воно багато разів.

У цей час самець розпускає віялом хвіст, танцює майже на місці або поважно ходить за певним маршрутом. Коли на токовище прилітає самка (іноді їх кілька), птахи злітають на землю, і починається бійка. Переможець виганяє суперника подалі і знову продовжує токувати. На токовищі відбувається парування.

Гнізда на землі, в ямці, у траві або під кущами, вимощені сухою травою і листям. У кладці 7—9 (іноді до 16) блідо-жовтих плямистих, порівняно невеликих яєць. Їх можна знаходити в різних числах травня. Самка сидить на яйцях 22—25 днів. Пташенята, як тільки трохи обсохнуть, уже можуть бігати, спритно ховатися в траві й шукати їжу, яка складається виключно з дрібних тварин, мурашиних

лялечок. Через 2 тижні вони можуть потрохи перепорхувати, а в місячному віці вже добре літають.

Цінні мисливські птахи, але на Україні вони рідкісні і через це суворо охороняються.

СКОПА **PANDION HALIAETUS (L.)**

Птахи середнього розміру. Маса самців до 1400, самок до 2000 г. У дорослих птахів верх тіла бурий. На голові і шиї темні й світлі плями. Низ тіла білий, на волі бурі плямки. У молодих птахів на верхній частині тіла пера зі світлими облямівками.

Поширені майже на всіх континентах планети, крім Антарктики і високих арктичних широт. Зимують у країнах тропічного поясу. На Україні дуже рідкісні гніздові птахи Полісся, можливо, понизь Дунаю і Дніпра, і нечисленні, але звичайні перелітні птахи, яких можна зустріти по всій території республіки біля великих відкритих водойм.

У природі цих птахів досить легко розпізнати за характерним силуетом, коли вони літають над водою, виглядаючи здобич, а потім падають, як камінь у воду, і піднімаються в повітря з чималою рибою в кігтях. Іноді птахи сидять на високих деревах на березі водойм. Голос — досить гучне «ки-ки-ки» або «кай-кай-кай».

Живляться майже виключно живою рибою середніх розмірів (до 2—3 кг), іноді дрібними ссавцями, водяними птахами. З'являються на початку або в середині квітня.

Гніздяться в квітні. Гнізда роблять самі (високо на старих деревах) або використовують старі гнізда інших хижаків.

Занесені до Червої книги України.

СИПУХА **TYTO ALBA (SKOP.)**

Сови середніх розмірів. Маса до 350 г. У дорослих самців забарвлення верхньої частини тіла блідо-сіре, попелясте, з чорно-бурими і білими плямками. Низ тіла рудий, з білуватими рисками й бурими плямками. «Лицьовий диск» трикутний, білуватий, по краях облямований рудим пір'ям. Самка трохи темніша за самця. Молоді птахи в пуховому оперенні білі, після линяння схожі на дорослих.

трикутний, білуватий, по краях облямований рудим пір'ям. Самка трохи темніша за самця. Молоді птахи в пуховому оперенні білі, після линяння схожі на дорослих.

Поширені в Західній і Південній Європі, в Африці, Малій Азії, Індії, Індонезії, Австралії, Океанії, Північній і Південній Америці. Птахи осілі. На Україні гніздяться в західних, переважно лісостепових областях (на схід до Харківської і Полтавської областей) і в Закарпатті.

У природі вдень сипух можна побачити дуже рідко. Живуть переважно в будівлях населених пунктів. Зовнішній вигляд і забарвлення дуже характерні,

відмінні від інших сов. Птахи мовчазні. Голос — шипіння. Живляться переважно мишовидними гризунами, птахами, великими нічними комахами, рідше їдять амфібій. Гнізда роблять у щілинах старих кам'яних будівель, рідше в дуплах дерев. Повна кладка з 6—8 білих яєць у кінці квітня — на початку травня. Насиджує самка, 32—34 дні. Пташенята залишаються в гнізді близько місяця. Годують їх обидва птахи.

Дуже корисні птахи. Потребують повної охорони.

ОЧЕРЕТЯНКА ПРУДКА **ACROCEPHALUS PALUDICOLA (VIEILL.)**

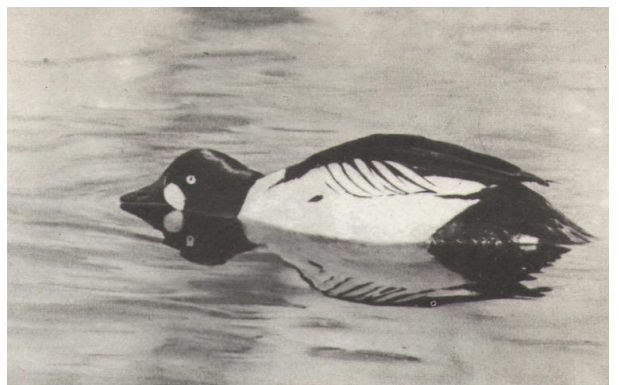
За розмірами (маса до 13 г) і забарвленням дуже схожа на очеретянку лугову. Характерна відміна — забарвлення голови. На ній, крім двох світлих смужок над оком, є третя — на тім'ї. Крім того, очеретянка прудка має темні поздовжні риси не тільки на спині й попереку, а й на надхвісті. Молоді птахи на нижній частині тіла мають поздовжні темні плямки.

Поширені в Центральній, Південній і Східній Європі, на схід до Уралу. Зимують у середземноморських країнах. Птахи дуже нечисленні, відомостей про них мало. На Україні їх кілька разів знаходили на гніздуванні в різних районах Полісся і Лісостепу (Київська, Чернігівська, Вінницька, Чернівецька області) і на прольоті в Одеській області. За особливостями екології дуже схожі на очеретянку лугову. Позивні крики — «тек» або «тррр». Голос — «еррр-діді-еррр-дюдю» і т. п.

Птахи корисні і рідкісні. Потребують охорони.

ГОГОЛЬ **BUCERHALA CLANGULA (L.)**

Чималі качки кремезної будови. Маса самців до 1100 г. У дорослих самців у весняному оперенні голова і шия зверху чорні, з металічним зеленим блиском. Спина, надхвістя, стернові пера, малі криючі крила, махові і частина плечових пер — чорні. Низ тіла білий, по боках голови білі плями. Дорослі самки, молоді птахи і самці в літньому оперенні мають коричнево-буре забарвлення голови і шиї, сіре воло, спина сіро-чорного кольору. Низ тіла білий, на крилі біле «дзеркальце».

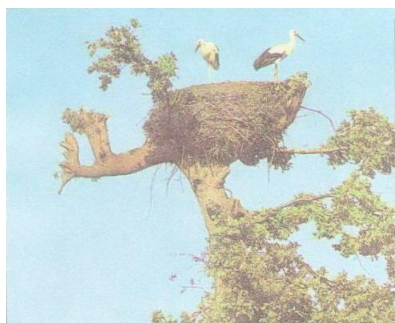

Поширені в тайговій, почасти тундровій зоні Євразії і Північної Америки. Зимують біля морських узбереж Західної, Південної Європи, Південної і Східної

Азії, Північної Америки. В Україні звичайні, досить численні перелітні, почасти зимуючі птахи. Їх можна спостерігати на всіх більш-менш значних внутрішніх водоймах великих річок, озерах, лиманах, водосховищах, морських узбережжях весною в березні — квітні, восени — у жовтні — листопаді.

У природі добре відрізняються яскравим забарвленням, швидким польотом, характерним силуетом на воді. Коли летять, чути характерний свист крил. До зарегулювання нижнього Дніпра невелика кількість гоголів гніздилася у плавневих лісах поблизу Каховки. Тепер точних відомостей про гніздування цього виду на Україні немає. Можливо, гніздяться на півночі Західного Полісся. Гніздяться в дуплах дерев, охоче займають штучні гніздивлі у вигляді великих дуплянок. Відкладають 8—12 голубувато-зелених великих яєць, які насиджують близько 30 днів.

В Україні гоголів полюють, але порівнюючи з іншими качками, кількість їх невелика і великого мисливського значення вони не мають.

Лелека

В Україні птахи користуються особливою увагою, шаною і любов'ю. У народному фольклорі, сучасних віршах та піснях часто оспівуються птахи, люди звертаються до них. радяться, хлопці - порівнюються із соколами, дівчата й жінки - з лебедями, зозулями, ластівками, голубками.

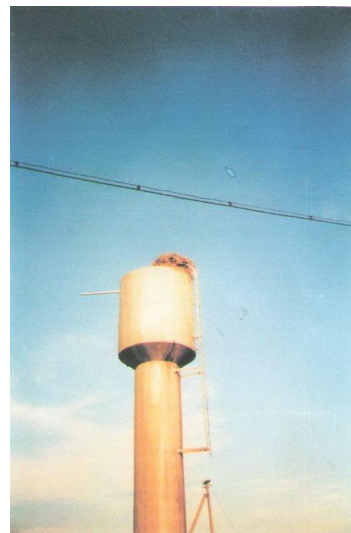
Зачаровано й трепетно спостерігаємо ми восени, як птахи відлітають у вирій. І з нетерпінням чекаємо на весні їх повернення.

Зараз в Україні налічується близько 350 видів птахів. Багато яких з них занесено до Червоної книги. Причиною вимирання птахів є поганий стан довкілля, неправильні меліоративні роботи, науково необгрунтоване осушування боліт, обробка землі хімічними речовинами, сприяють тому, що значна частина птахів гине.

Колись дітей приносили бусли. Тепер буслів лишилось дуже мало. І бур'янами гнізда поросли, в теплі яких лелеки виростали.

Міняється і сонце золоте, Міліють ріки, і маліють версти. Чи не тому немає в селі дітей Що їх сьогодні нікому принести.

В селі Михайлівка є два гнізда у яких насиджували і виходжували малят лелечі сім'ї. В Засові таких гнізд лише одне. У гнізді на башті села лелеки гніздяться багато років. Цього року сім'я висідила і вигляділа четверо лелеченят.

ЗВІТ ГРУП «НАРОДНЕ СЛОВО» ТА «МИТЦІ»

ПЕРША ЛЕГЕНДА

Одним з найшанованіших в Україні птахів є ластівка. Це — Божя пташка. Створена вона Богом із землі. Благосювив її Господь за те, що коли розпинали Христа, ластівки крали в катів цвяхи. Якщо ластівка в 'є під чистюсь оселею гніздо, то це передвіщає щастя тій родині. Знищувати гніздо ластівки і її яєчка — гріх: говорять, все обличчя зразу ж всіється веснянками. А щоб вивести з обличчя веснянки, потрібно навесні, як уперше побачиш ластівку, вмитись молоком і витертись тим рушником, в якому носили святити паску, і сказати: «Ластівко, ластівко, на тобі веснянки, дай мені білянки».

ДРУГА ЛЕГЕНДА

Ходять легенди про деякі особливості її зовнішнього вигляду і про походження ластівок з люблячих одне одного чоловіка й жінки. Жили собі, кажуть, чоловік і жінка. Чоловік одного разу щось різав і забруднив руки кров'ю, а жінка в цей час підійшла й так в 'ється біля нього. Чоловік узяв її за підборіддя й лагідно промовив: «Ластівко моя». Тієї ж миті вони спурхнули й полетіли ластівками. Оце через те в ластівки й видно під горлечком червоненьку плямочку.

ТРЕТЯ ЛЕГЕНДА

Колись на землі жив страшний змії, який живився кров 'ю тварин. Змії послав комара пити у тварин кров, а язик у комара на той час був довшим, ніж тепер. Комар, помандрувавши по світу, повідомив змію, що найсолодша кров у коня. Змії посилає його на пошуки вдруге. Через якийсь час комар прилітає й каже, що людська кров солодша за кров усіх тварин на землі. Не встиг комар скінчити мови, як до нього підлетіла ластівка і відірвала язик, щоб він не говорив про людину. Комар злетів і запищав. Змії розгнівався на ластівку і схопив її за хвіст. Ластівка вирвалась від змія, лишивши в нього середину хвоста. І залишився в ластівки хвіст назавжди в такому вигляді, який він є нині.

ЛЕГЕНДИ ПРО ЛЕЛЕКУ

Існує багато легенд про походження цього птаха. За однією з них, Бог дав людині мішок і наказав віднести далеко в ліс, але не розв'язувати і не заглядати в нього. Та на півдорозі чоловік не витримав і поцікавився, що ж він несе. Як тільки він розв'язав мішок, звідти повистрибували жаби, повилазили вужі та змії і розповзлися по всьому світові. Розгніваний Бог перетворив чоловіка на лелеку і звелів ходити по полях та болотах і збирати усякі гаддя.

А ось ще одна легенда про чорногозу «Як лелеки дітей врятували». Давно це було, коли на українську землю нападали орди кочівників. Налетять, підпалять хати виженуть худобу, заберуть у полон жінок і дітей. А малюків кидали напризволяще на згарищах. Це побачили лелеки і стукотом дзьобів почали кликати на допомогу. Але далеко були козаки, не почули. І тоді птахи, підхопивши на крила потерпілих малюків, піднялися високо-високо над землею. Почули своїх дітей козаки і кинулися наздоганяти ворогів. А лелеки кружляли над ними, вказуючи дорогу. Наздогнали козаки завойовників і порубали.

Відтоді кажуть, що лелеки малюків приносять.

Навіть існує закличка: Бузьку, бузьку, Принеси Маруську.

ДОБРІ ЛЮДИ

Колись давним-давно, в темному густому лісі, на високому дубі, зі своєї сім'єю жила чарівна пташка, яку називали Ластівка.

Одного літнього дня до лісу прийшло горе. Зірвався сильний вітер. Гілля дерев ламалося, лив сильний дощ. Вмить гніздо Ластівки, вимощене з гілочок, розсипалося, і четверо маленьких ластів'ят потрапили у полон води. Батько ластів'ят, бажаючи врятувати малят, теж загинув.

Коли стихія відступила, убита горем Ластівка, із пошкодженим крилом, сиділа на куці й жалібно пицала. В цей час проходив мимо Охоронець лісу і побачив безпомічну Ластівку. Він забрав Ластівку, приніс її додому,

перев'язав зламане крило. Нагодувавши пташку, доглядав її до повного одужання. Охоронець лісу змайстрував для Ластівки гніздечко, а щоб у ньому було тепло і затишно, обліпив гніздечко глиною. Пташину хатинку повісив Охоронець біля вікна.

Коли Ластівка одужала, настав час відлітати в теплі краї. Дуже важко їй було розлучатися зі своїм Охоронцем і рятівником. Вдячна птиця проспівала Охоронцю лісу веселу пісню і ніби пообіцяла повернутися до цього будиночку, і все життя охороняти і розвеселяти людей.

В теплий краях Ластівка розповідала всім птахам про доброту людей. Весною всі ластівки прилетіли до житлових будинків і побудували свої гнізда біля вікон.

З того часу ластівки стали гніздитися біля людей в містах і селах, розвеселяти їх і охороняти від горя.

СКОРОМОВКИ ПРО ПТАХІВ

- Сів шпак на шпаківню,
Заспівав шпак півню:
— Ти не вмієш так, як я,
Так як ти не вмію я.

- З-під куща перепелиця випадьомкала перепеленят.
- Сіло перепеленя під перепелицю.
- Перепелиця підпадьомкає під полукіпком.
- Хитру сороку піймати морока.

А на сорок сорок — сорок морок.

- Летів горобець через безверхий хлівець,

Вхопив гороху без червотоку.

- Летів горобчик, сів на стовпчик,

А біг хлопчик — утік горобчик.

- У сірої горлички туркотливе горлечко.

- Гава прогавила гавеня.

Гава на ганку пекла запіканку.

- У голубки-горлички туркотливе горлечко.

Горлечко туркоче, горличка воркоче.

- Сплюха Соня — світлолиця

І синичка — соня.

Сниться Сонечці синиця,

А синичці — Соня.

- Біля броду бусол ходить,

Бусленя з собою водить.

- На одній сосні високій

Десь колись жили сороки.

Дві сороки-білобоки,

Одинокі дві сороки.

- Перегукуються в просі половину дня

Перепілка, перепел, перепеленя.

- Гусенят багато в нашого Гната.

- Ворона проворонила вороненя.

- Летів горобець через верхній хлівець,

Ніс пуд гороху і нам дав потроху.

- Пилип просіяв просо, просо поспіло,

Пташки прилетіли, просо поїли.

Пилип плаче.

- Галасливі гави й галки

В гусенят взяли скакалки.

Гусенята їм гелгочуть.

Що вони сказати хочуть?

- В чаплі
Чорні
Черевички.
Чапля
Чапа

До водички.

- Летіла сова, торохтіла слова:
— Чи сон це, чи слон це, а може і сонце?!
- Стриб-стриб-стриб
Перестрибує по стерні рідня:
Перепілка, перепел, перепеленя.
- Утекла прудка Улянка
Від кусаки-гусака.
Він гуляє біля ганку
І Улянку не пуска.
- У совиhi Соні Совенята сонні.
- Пугач хвалиться пінгвіну:
— Півень дав мені пір'їну.
Причеплю, причепурюся,
Потім паві покажуся.
- Гуси гучно гелготали,
Горобці зерно клювали.
Гонять гуси горобців,
Голубок на ганок сів.
- Шпак шпачисі каже гнівно:
— Шершень залетів у шпаківню!
Швидше шибеника гнати,
Шпаченят обороняти.
Летів перепел над перепелицею,
Перед перепеленятами.
- Літом ластівка літає,
Ластів'ят малих навчає:
— Не лінуйтеся, ластів'ята,
Вчіться літечком літати,
Бо як літо відлітує,
Ми за море помандруєм.
- — Одуде, одуде! Де твій дім буде?
— У саду на дубі буде, дітки любі!
- Добрий дятел жив на дубі,
Долотом дерева длубав —
Де жука, де короїда
Роздобуде до обіду.
А деревам лиш вигода:
Короїдів їм не шкода!
- Через річку, через брід
Ходить чапля на обід.
Для маленьких чапленьят
Носить чапля жабенят.
І маленькі чапленьята
Скоро будуть вже літати.
- Кар-кар, кар-кар!

Летять гави на базар.
 Куплять гави на базарі
 Гарну книжку й окуляри.
 ● Ходить квочка біля кілочка,
 Водить діток коло квіток.
 ● Не клюй, курко, крупку,
 Не кури, котку, люльку.
 ● Соловей солов'ят від сонечка заслонив.
 ● Летіла лелека, заклекотіла до лелеченят.
 ● Ряба курка крупи клює.
 Не клюй, курко, крупку,
 Не кури, хлопче, люльку.
 ● Перепілочка, мала-невеличка.
 Тричі по тричі та не випадьомкалась.
 ● Курличі курличуть, курличаток кличуть.
 ● Сіла сова з совенятами в
 Совиній долині.

Загадки про птахів.

*Довгі ноги, довгий ніс,
 Прилетів — обід приніс:
 Смачних жабеняток
 Для своїх маляток.*

(Журавель)

*Чорномазий, білодзьобий
 Віл за плугом важко ходить, Черв'ячків, жучків знаходить
 — Сторож вірний, друг полів,
 Перший вісник теплих днів.*

(Грак)

*Хто гнізда свого не має, Яйця іншим підкидає.
 Та у лісі в холодку
 Все кує: ку-ку.*

(Зозуля)

*Скрізь цей птах літає, Безліч мошок поїдає.
 За вікном гніздо будує,
 Тільки в нас він не зимує.*

(Ластівка)

*Вірно людям я служу,
 їм дерева сторожу,
 Дзьоб міцний і гострий маю,
 Шкідників ним здобуваю.*

(Дятел)

*В мене є великий хист,
Я співаю, як артист.
Спів мій радісний усяди Дуже люблять слухать люди.*

(Соловейко)

*Привітала нас піснями із весною,
І живе з нами під стріхою одною.*

(Ластівка)

*Швидко скрізь цей птах літає,
Безліч мошок по'щає,
За вікном гніздо будує,
Тільки в нас він не зимує.*

(Ластівка)

*Прилетіли гості,
Сіли на помості,
Без сокири, без лопати
Роблять собі хати.*

(Ластівки)

*Швидко скрізь цей птах літає,
Безліч мошок по'щає,
За вікном гніздо будує,
Тільки в нас він не зимує.*

(Ластівка)

*Я ловлю комах, жучків,
їм маленьких черв'ячків.
В теплий край я не літаю.*

(Горобець)

*Сіла пташка на дубку
Завела своє: Ку-ку!
Стрепенувся їжачок
І зайці й козулі:
Всіх збудив той голосок
— Пісенька...*

(Зозулі)

*Дивний ключ у небі лине
Не залізний, а пташиний.*

(Журавлиний)

Скільки кроків зробить горобець за сім років?

(Ніскільки, бо він не ходить, а стрибає)

Летіли голуби,

Сіли на дуби

— По парі на кожнім.

Коли озирнулись,

То схаменулись

— Один дуб порожній. Поодинці схотіти сісти — Де ж одного тоді помістити?

Скільки дубів,

Скільки голубів?

(4 голуби, 3 дуби)

У неділю на уроки

Позіталися сороки,

Бо не знали вони,

Що в неділю вихідний.

В понеділок на урок Сорок прибуло сорок. У вівторок на буквар Ще присіло двадцять пар. Шістдесят сороченьт

Погулять зайшли в дитсад.

Коли в школу на заняття

Вернуться сороченьта,

І присядуть на урок —

Скільки буде всіх сорок?

(Сто сорок сорок)

Весна іде. Розтанув сніг.

Струмочок весело побіг...

Налютувався лютий, годі!

Уже на нашому городі

Знялися вгору дві жердини

І з ними разом дві хатини.

А в ті хатини залюбки

*Вселились чорні два... *

(шпаки)

Летів гусак, а проти нього — згряя гусей.

Здорові були, сто гусей, — каже гусак.

Нас не сто, — кажуть гуси, — а стільки, що якби ще стільки, та ще півстільки, що якби ще чверть стільки, та ще один, отоді було б сто.

(Тридцять шість)

Шубка з сірого пушку,
Скаче в жовтім фартушку,
Чорний шарфик та шапчина,
Хоч маленька ця пташина,
Та корисна трудівниця
Називається...

(Синиця)

Довгі ноги, довгий ніс.
Прилетів — обід приніс.
Смачних жабеняток для своїх маляток.

(Журавель)

Уночі гуляє, а вдень спочиває.
Має круглі очі, бачить серед ночі.

(Сова)

Хто комахи з кори виймає? Про здоров'я лісу дбає?

(Дятел)

У річці купається, В росочку вдягається, В повітрі літає, Завжди суха буває.
(Дика качка)

Полохлива і струнка,
З роду оленів вона.
Коли ж зміниш к на з
Птах у лісі закує.

(Козуля — зозуля)

Річка між берегів
Тече собі, іскриться.
Додай до неї і —
Злетить в повітря птиця.

(Волга — іволга)

Б'ється, стука молоток, поправляє нам садок

(Дятел)

Прислів'я

Де лелека не літає, а на весну — додому повертає.
Де лелека водиться, там щастя родиться.
Лелеки на хаті — то щастя, бо від лиха бережуть господарів.
Лелека хату від лиха береже.
Прилетіли лелеки — весну принесли здалека.
Яку ж ще назву лелеки, бузька ви почули? (Бусол)
Хочу сказати: «Що словнички подають ще назву «бусел».

ВІЩУНИ ПОГОДИ

1. Ворони купаються — на негоду, каркають — на мороз, гуртами літають — на снігопад, сідають на землю — до відлиги, а вмощуються на нижніх гілках дерев — на вітер.
2. Снігур заспівав, а сорока під дах заховалася — бути хуртовині.
3. Тетеруки зариваються в сніг — похолодає, а коли перелітають з полів у глиб лісу — на завірюху.
4. Гусак стоїть на одній лапці, та ще й ховає голову під крило — на мороз.
5. Голуби гуркочуть — тепло віщують.
6. Півні ввечері розкурикалися — на зміну погоди.
7. Якщо граки прилетіли прямо до гнізда, буде дружна весна.
8. Гуси з вирію високо летять — води буде багато, а як низько — мало.
9. Жайворонок прилетів — настане стійке тепло.
10. Побачив шпака — знай: весна біля порогу.
11. Грак прилетів — через місяць сніг зійде, а журавель — скоро лід скресне.
12. Горобці і ластівки гніздяться з північного боку — на жарке літо.
13. Качки та гуси кричать, полощуться, пірнають, б'ють крилами — на дощ, притихають — на грозу.

Пізнавальна хвилинка

Для вас хвилинка пізнавальна,
Вона цікава і повчальна.
Про пташок факти ці
Друкують наукові фахівці.

- Найшвидше з усіх птахів України літає сокіл — 300 км за годину, швидше за літак АН-2.
- Найвище літає орел — 7500 м над землею.
- Найдбайливіші птахи в Україні синички, за два тижні годування пташенят вони приносять 10 000 комах.
- Найбільше може пролетіти лелека — 400—500 км за добу.
- Найдовший язик має дятел — 14 см.
- Найдовший дзьоб — лелека — 19 см.
- У синички навесні пір'їн — 2665, а восени — 300.
- Ворон може прожити до 70 років.
- Солов'ї довго вчаться співати, лише на третій рік життя стають вони співаками.
- Жайворонок співати може на льоту 10—20 хвилин, живе у траві.
- Дрозди відлітають у вирій, збираючись у великі зграї. Якщо в березні

дрозди сидять на верхівках дерев — буде рання весна, якщо на гілочках — пізня.

- Найбільший і найважчий птах на Землі — африканський страус — до 100 кг ваги і росту — 2,5 метра.
- Найменша із пташок у світі — колибрі — довжина її 6 см, а важить 1,5 грама.
- Найдовше може жити сокіл — до 150 років.
- Найбільше на добу працює горихвістка — 20 годин.
- Найвище літає журавель — 4, 5 км.
- Найшвидшим птахом є сапсан — він летить за здобиччю зі швидкістю 300 км/год.
- Найбільший розмах крил — у альбатросе — більше 4 метрів.
- Найдовший дзьоб у пелікана, має 51 см.
- Довжина дзьоба у лелеки 19 см.
- Вага білого лелеки досягає 3,5—4 кг, довжина крила 58-61 см.
- Живуть боцюни близько 20 років, зимують на берегах Середземного моря.
- Лесики у гнізді перебувають близько 70 днів.
- Протягом дня бусли приносять їжу одномісячним пташеняттям 9 разів.
- Влітку гайстер живе в Європі, а зимує в Пв. Африці. До неї далеченько: 13 тисяч кілометрів.
- Чорногузи долають водний простір лише в тому випадку, якщо бачать протилежний берег.
- Летять лелеки до вирію зі швидкістю 150 км/год., а коли вертаються додому — вдвічі швидше.
- У лелеки білого 112 родичів.

ПОЕТИЧНА СТОРІНКА

ЛАСТІВКА

Поруч з віконцем людської оселі,
Де підлітають увись каруселі,
Звила гніздечко в причілку пташина.
Люблять її і дорослі, й дитина.

Довго вона і натхненно робила,
Дзьобом тендітним болото місила,
Гарна і затишна виросла хата,
Є де гостей вже тепер зустрічати.

З цими пташками ми давнішні друзі,
Селяться десь чи у лісі, чи в лузі,
А серед міста, де шум не стихає,
Ластівку це аж ніяк не лякає.

Скривдити пташечку ми не даємо,
З нею у дружбі й сусідстві живемо,
Пташка колись нас від змій врятувала
— Так нам легенда про те розказала.

-В злості на пташку гадюка сичала:
«В захист людей ти, негіднице, встала,
Винищу весь ластівничий я рід,
Буде немилим тобі білий світ».

Ластівка добра лиш тільки всміхалась,
Мстивих тих змій вже вона не боялась,
Бо після теї погрози зміїхи
Люди її запросили під стріху.

Так повелось вже здавна, що пташину
Всі захищають — дорослі й дитина.

ЛЕЛЕКИ

На старій вербі похилій,
Під дощем і спекою,
Жила собі лелечиха
Із лелекою.
На болото вдвох літали,
Жаб в болоті ловили,
Свого сина лелеченка
Жабами кормили.
Полетіла раз на лови вдень,
Як отепер би.
Де взялася шура-буря,
Похилились верби...
Зруйнувала шура-буря
Те гніздечко тихе.
Де синочок?
Плаче батько,
Плаче лелечиха.
Діти знайшли лелеченка.
Відіграли: — Ач, ти!
Ось вам, — кажуть, — ваш синочок,
Нате і не плачте!
Ще й нове гніздо їм звили —
Колосок до колоска,
А щоб буря більш не здула —

Положили колесо.
На старій вербі похилій,
Під дощем і спекою,
Живе й досі лелечиха-
Із лелекою.

Що сказав мені лелека

Довгу зиму жив лелека
У далекій стороні.
А тепер вернувсь здалека
І таке сказав мені:
— У краю тім — вічне літо.
І нема снігів, зими.
Та свою країну, діти,
Найщиріше любим ми.
— І ви любіть свою Батьківщину,
свою рідну Україну!
І пташкам допомагайте,
взимку їх оберігайте.

Інсценізація

Хлопчик.

—Ластівочко мила,
Де хочеш літати?
Чи тобі не шкода
Гніздечко лишати?

Ластівка.

—Шкода, милий хлопче,
Але що чинити?
Як зима настане
— Тяжко буде жити.

Хлопчик.

—Путь тобі щаслива,
Хоч і далеченька!
Прилітай здорова
Навесні, рідненька!

Ластівка.

—Прилечу, мій хлопче,
Із чужого краю,
Під твоїм віконцем
Пісню заспіваю...

Учень.

Облітав журавель
Сто морів, сто земель,
Облітав, обходив,
Ноги, крила натрудив.
Ми спитали журавля:

Де найкраща є земля?
Журавель відповідає:
Краще рідної — немає.

Платон Воронько

Учень.

По зелених маршрутах весни
Повернулись лелеки в негоду,
І на крилах своїх принесли
Запах сонця і талого льоду.
Їм не завжди світив ясно день
Та лелеки в путі не пристали.
Видно, вчилися вони у людей
Пам'ятати зелені причали.
Видно, це од людей у птахів:
Через відстані, бурі і втому,
Повертатись до рідних дахів,
До знайомого отчого дому.

Петро Перебийніс

М.Підгорянка «Пташки взимку»

Горобчик.

—Цір-цір, цір-цір,
Вийди, Івасю, надвір!

Синичка.

— Час-час, час-час, Вийди, Марусю, до нас!

Посмітюшка.

—Цинь-цинь, цинь-цинь,
Хлопчику, зернятко кинь!

Жовтобрюшка.

— Ціть-ціть, ціть-ціть,
Нас рятувати спішіть!

Всі пташки.

— Цір-цір, ціть-ціть,
— Діти, кохані, спішіть!

—Цинь-цінь, час-час,
Подбайте, діти, про нас!

На сніданок для пташки
Киньте зерен, киньте кашки.

Ми ж все літо працювали —
Сади з черви обчищали,
Ще й співали всім на втіху,
Світ навколо звеселяли!

Цір-цір-цір!

Поспіши, дитино мила,
Глянь на світ навкруг:

Все зима снігом покрила —
 І поля і луг.
 Ні зігрітись у промінні,
 Ні знайти зерна,
 Ось лежить там на камінні
 Пташка нежива.

А тут друга, мов примліла,
 Жалібно квилить:
 — Поможи, дитино мила,
 Цю зиму прожить.
 Обережно, о дитятко,
 Стіл щодня змети —
 І кришини перед хатку
 Пташці принеси.

Уляна Кравченко

Пісня «Летять пташки»

Слова О. Маруніч, музика М. Дремлюги

Вже весна прийшла в оселі,
 Розквіта рясний садок.
 І летять, летять веселі
 Зграї радісних пташок.
 Швидше, любі, прилітайте,
 Ми вас бачимо здаля,
 Із весною привітайте
 І лісочки, і поля.
 Ми вам хатки збудували
 На березі в гілочках,
 Щоб ви нам пісні співали,
 Щоб ловили ви комах.

Пісня «ТУКИ-ТУК»

(Музика Ю.Рожавської. Слова Н.Забіли)

Хто на дереві над нами
 — Тук-туки-тук, туки-туки-тук,

— Прибиває щось гвіздками
— Туки-туки-тук-тук-тук, Туки-туки-тук?

Наполегливо працює
— Тук-туки-тук, туки-туки-тук,
— Хоч нічого й не майструє
— Туки-туки-тук-тук-тук, Туки-туки-тук.

Робить він корисну справу
Туки-туки-тук, туки-туки-тук,
— Ще й одягнений яскраво
— Туки-туки-тук-тук-тук, Туки-туки-тук.

Вікторина

1. Які птахи прилітають до нас першими?
2. У назві якого осілого птаха читаємо число 40?
3. Який птах вигодовує пташенят навіть узимку?
4. Що птахам страшніше взимку — холод чи голод?
5. У якого птаха такий міцний хвіст, що він ним підтримує тіло на дереві?
6. Чим корисний горобець? У якому місті й за що йому поставлено пам'ятник?
7. Пташенята якого птаха не знають свої матері?
8. Який найменший птах у світі?
9. Який найбільший птах у світі?
10. Який найбільший птах в Україні?
11. Чи є пташине молоко? Якщо є, то в яких птахів?
12. Якого лісового птаха називають лісовим лікарем і чому?
13. Які птахи прилітають до нас з настанням зими?
14. Які птахи можуть летіти хвостом уперед?
15. Який співочий птах, добуваючи собі корм, пірнає у воду?
16. Для чого кільцюють птахів?
17. Який птах будує собі гніздо з риб'ячих кісток?
18. Який птах будує собі гніздо з допомогою слини?
19. Назвіть рідкісних птахів нашого краю?
20. Яких птахів людина використовує на полюванні?
21. В яких казках ми зустрічалися із птахами?

(«Лисичка і Журавель» — із журавлем, «Котик і Півник» — із півником, «Кривенька качечка» — із качкою, «Колосок» — із півником, «Курочка Ряба» — із курочкою, «Дюймовочка» — із ластівкою, «Снігова королева» — із вороном і вороною, «Дикі лебеді» — із лебедями, «Гидке каченя» — із лебедем та свійськими птахами, «Бременські музики» — із півнем, «Віні Пух» — із совою, «Івасик-Телесик» — із гусьми та ін.)

Відповіді.

1. Граки.
2. Сорока.
3. Шишкар.
4. Голод.
5. Дятел.
6. Корисний, винищує комах. Пам'ятник поставлено в американському місті Бостоні за знищення комах.
7. Зозулі.
8. Колібри.
9. Страус.
10. Дрохва.
11. У пінгвінів.
12. Дятла, бо він знищує шкідників дерев.
13. Снігурі, омелюхи.
14. Колібри.
15. Оляпка.
16. Для визначення міграцій — перельотів птахів.
17. Зимородок.
18. Синиця-ремез.
19. Зимородок, пугач, лелека чорний, куріпка сіра.
20. Орлів-беркутів.

Пам'ятка:

1. До птахів треба ставитися обережно, вони — друзі лісів.
2. Під час гніздування та насиджування птахами яєць не кричи і не шуми в лісі.
3. Не вбивай пташок, не руйнуй їхні гнізда, не бери додому пташенят.
4. Взимку насипай корм у годівничку, навесні виготуй шпаківні.
5. Вчися слухати птахів, вчися милуватися красою, адже птахи — окраса природи.

*Наш дивний світ такий, як казка,
Он в небі хмаронька пливе.
Тож бережи його, будь ласка,
Все в ньому гарне і живе.
Он квітка полум'ям палає,
І ясне сонечко блищить.
Чарівна пташечка співає,
Все в дивосвіт прийшло, щоб жить.*